

agenda

sadržaj

- 2 Srđan Dvornik
Politika kao potraga za životom
- 4 Adnan Huski
Popis stanovništva i etnopolitika
- 6 Nedim Jahi
Popis: borba sa zamišljenim neprijateljem
- 7 Nermina Mujagi
Nakon bebolucije, građani BiH imaju pravo na snove
- 9 Biljana Vankovska
Pomirenje i uznemirenje u Makedoniji
- 11 Sergej Župani
Otpad u Hrvatskoj: organizirano kriminalno zbrinjavanje
- 13 Timothy Mitchell
Naftni vrhunac i nagli porast ugljika
- 20 Vedran Horvat
Ambivalencije zelene revolucije

Ležernost spram najobuhvatnije društvene inventure nešto govori o samoj politici pod čijim se okriljem tako postupa. Kao i svaka inventura, popis pokazuje kako stvari stoje u trenutnom presjeku. Koliko se ljudi odselilo, koliko se jest ili nije poboljšalo njihovo ekonomsko, obrazovno, socijalno, zdravstveno... stanje, i tako dalje. Ukratko, briga o praćenju tih podataka stvar je odgovornog vođenja politike. Ona znači da državne i javne institucije na ovaj ili onaj način podliježu 'provjeri stvarnosti', tj. da se rezultate i posljedice njihovog djelovanja može provjeriti i po tome prosuđivati.

Tema koja je izuzetno zaokupljala pozornost posljednjih mjeseci bio je popis stanovništva u Bosni i Hercegovini. Popisi stanovništva su redovite aktivnosti koje bi se, kad razmaci između u njih ne bi trajali deset godina, mogli zvati gotovo rutinskima, pa baš i ne predstavljaju senzaciju. Doduše, svi koji se bave problemima jednog društva željno ih očekuju jer oni donose najobuhvatnije podatke, a ovisno o pouzdanosti provođenja popisa i najto nije, jer o cijeloj populaciji govore direktno a ne približno, posredstvom uzoraka, ali popisivanje stanovništva, obrada i objavljivanje rezultata ipak pripadaju redovitim pojavama. Izvanrednost popisa u BiH potječe, dakako, već od toga što je to prvi poslijeratni popis, odnosno što je u redovnom ritmu popisivanja preskoro ono koje bi u redovnom stanju bilo obavljeno 2001. godine. Premda je rat oficijelno okončan prije 18 godina, i u BiH su na mnogim područjima života već odavno uspostavljeni mirnodopski uvjeti, uvjeti za popis nisu bili nastali ni šest godina nakon rata (2001.), a niti deset godina kasnije, kad bi po uobičajenoj periodici bilo vrijeme za novi – 2011. Nema u tim odgovorima nikakve tajne, i o tome uvjerljivo govore i prilozi u ovom broju *agenda*: za društvo koje i u mirnodopskim uvjetima perpetuirala ratnu podjelu na tri etničke 'zajednice' popis stanovništva naprosto ne može imati (samo) značenje koje ima u 'normalnim' državama. Etničke 'zajednice' nisu samo statističke kategorije, niti je etnička pripadnost tek jedno od obilježja što ih državna statistika registrira. Ona je baza za političko okupljanje i identificiranje, a ujedno je i baza moći i političkih vođa i elita koje se legitimiraju kao zastupnice i zaštitnice svojih sunarodnjaka i sunarodnjakinja.

Zbog toga ni popis stanovništva ne može biti 'samo' inventura stanja u društvu; on je i 'smotra trupa' u etno-političkim tenzijama, provjera 'koliko nas ima'. Njegove rezultate se nalaze koristiti za polaganje prava u podjeli vlasti, za konsolidiranje rezultata rata u korist onih kojima odgovaraju ili za revandikacije na osnovi tih istih rezultata za one koji su stradali. Kao što se u vrijeme prvih višepartijskih izbora u Bosni i Hercegovini moglo čuti oporovici da su ti izbori bili samo varijanta popisa stanovništva, ta se gorka šala vratila u preokrenutom izdanju, u kojem se rezultate popisa ispolje kao rezultate političkih izbora. Nije zbog toga nikakvo iznenađenje što je sve u vezi s etničkom pripadnošću – samo izjašnjavanje o nacionalnosti, religiji i jeziku – imalo privilegiran tretman već u oblikovanju pitanja i ponudi njihovih odgovora u popisnom formularu. Na sve one druge, demografski i sociološki daleko važnije podatke – o imovnom stanju, obrazovanosti i svemu ostalom što život znači – ekat se se mnogo duže. Ali u svemu tome Bosna i Hercegovina nipošto nije usamljen slučaj ni najgori primjer. U Makedoniji se za popis stanovništva koji je redovno trebao biti održan 2011. još uopće ne zna kad će se dogoditi. Razlozi su slični onima u Bosni i Hercegovini – još uvijek nerazriješene posljedice etničkih sukoba, koji i nakon oružane faze i nakon 'rješenja' koje petrificira etničku podjelu, traju u izmijenjenoj formi. U Srbiji i Hrvatskoj popisi su doduše održani 2011., ali je u Srbiji popis kasnio zbog nedostatka novca. U Hrvatskoj je naizgled održan redovno, ali samo naizgled, jer nisu bili osigurani novac i kadrovi za unos i obradu podataka, pa je Državni zavod za statistiku s konačnim podacima pred javnost izašao tek ove jeseni, dvije i pol godine nakon popisa.

impresum

---

izdavač: Heinrich Böll Stiftung – Ured za Bosnu i Hercegovinu
Čekaluša 42, Sarajevo
<http://www.ba.boell.org/>

za izdavača: Mirela Grünther-Dečević

glavni urednik: Srđan Dvornik

redakcija: Mirela Grünther-Dečević, Vedran Horvat, Paola Petrić

konzultanti: Nermina Mujagić, Džemila Agić, Igor Matutinović

dopisnici: Adnan Rondić, Milan Rakita, Sergej Županić

oblikovanje: Senad Mavrić

e-mail redakcije: info@ba.boell.org

slika na koricama: Roska Vrgova

odgovornost i realno stanje

Ta ležernost spram najobuhvatnije društvene inventure nešto govori o samoj politici pod čijim se okriljem tako postupa. Kao i svaka inventura, i ova pokazuje kako stvari stoje u trenutnom presjeku. Koliko se ljudi odselilo, koliko se jest ili nije poboljšalo njihovo ekonomsko, obrazovno, socijalno, zdravstveno... stanje, i tako dalje. Nalazi popisa su, osim pokazatelja trenutnog stanja svakih deset godina, i osnova za projekcije i praćenje daljnjih promjena. Ti su podaci povratna informacija donosiocima političkih odluka, kao i njihovim sprovednicima koji razrađuju i primjenjuju odgovarajuće propise, programe i mjere. Ujedno, oni su i 'termometar' kojega javnost može otitati kako se stvari kreću. Oni su stoga i dio kontrolnog 'mehanizma' na osnovi kojega društvo može reagirati na nepovoljne tendencije. Ukratko, briga o praćenju tih podataka stvar je odgovornog vođenja politike. Ona zna i da državne i javne institucije na ovaj ili onaj način podliježu 'provjeri stvarnosti', tj. da se rezultate i posljedice njihovog djelovanja može provjeriti i po tome prosuđivati. "Odgovorno" pritom ne mora imati nikakvo moralno značenje; za odgovorno političko postupanje mnogo je značajnija kontrola – kroz institucionalni sistem i u javnosti – nego osobni karakter nosilaca političkih funkcija.

Ta kontrola, dakako, podrazumijeva autonomnu javnost: ne samo pluralizam medija, nego i autonomiju svakog pojedinca te aktivnu participativnu politiku ku kulturu odnosno spremnost na javni angažman, a također i efektivnu diobu vlasti, u kojoj djeluje horizontalna kontrola među institucijama. Nasuprot tome, u 'društvu' u kojem najjače u okosnicu integracije čini okupljanje po etničkoj pripadnosti, na djelu nije dioba, nego podjela vlasti: Kako je društvo podijeljeno na etničke korpuse, tako oni, sklapajući aranžmane o koegzistenciji (ili, dapače, kroz aranžmane koje su im uslužno servirali internacionalni posrednici, od Daytona do Ohrida), dijele vlast na način da imaju svu kontrolu nad 'svojim' teritorijima, a na državnoj razini (ukoliko se o državi uopće može govoriti) pod potpunu kontrolu dobivaju određene resore. Ne prevladava institucionalna kontrola u skladu s pravilima i procedurama, nego osobna i grupna moć u skladu s političkom voljom i interesima. Kontrola 'odozdo', iz javnosti, suspendirana je prevlašću u podaničnog svrstavanja nad aktivnim odnosom spram politike. Što se jedna vladajuća grupacija uspješnije legitimira kao predstavnica i zaštitnica "naroda", to je njena politika manje odgovorna a pripadnici i pripadnice "naroda" imaju manju kontrolu nad zadovoljavanjem svojih legitimnih potreba.

Koliko velik može biti taj raskorak – ako po strani ostavimo rat kao najteže nasilje u masovnim razmjerima – najdrastičnije se pokazalo prošlog proljeća, kada je u Bosni i Hercegovini jedna administrativna formalnost postala predmet međusobnih uvjetovanja i nagodbi etnopolitičkih vodstava. Zbog obustave izdavanja matičnih brojeva onemogućen je pristup novorođene djece zdravstvenoj zaštiti, što je pospješilo, a dobrim dijelom i prouzročilo i smrt dviju djevojčica. Taj granani slučaj – kada 'sistem' svojim nedjelovanjem i nefunkcionalnošću direktno ubija – izazvao je i odgovarajuću reakciju: javno okupljanje i višednevne proteste velikog broja građanki i građana, koji su nastupili neovisno o bilo kojoj politici kojim

---

U 'društvu' u kojem najjače u okosnicu integracije čini okupljanje po etničkoj pripadnosti, na djelu nije dioba, nego podjela vlasti: Kako je društvo podijeljeno na etničke korpuse, tako oni, sklapajući aranžmane o koegzistenciji (ili, dapače, kroz aranžmane koje su im uslužno servirali internacionalni posrednici, od Daytona do Ohrida), dijele vlast na način da imaju svu kontrolu nad 'svojim' teritorijima, a na državnoj razini (ukoliko se o državi uopće može govoriti) pod potpunu kontrolu dobivaju određene resore. Ne prevladava institucionalna kontrola u skladu s pravilima i procedurama, nego osobna i grupna moć u skladu s političkom voljom i interesima.

---

društvenoj organizaciji, izvan sheme svrstavanja po bilo kojem partikularnom klijentu, etnički ili interesnom. Bio je to proplamsaj građanskog kritičkog stava koji traži odgovornost vlasti i ne da se kupiti razvrstavanjem u kojem se na kraju u istom etničkom toru na vlastodršci, i novonastali politički kapitalisti, i tzv. običan puk, a svi su tobože jedni drugima 'svoji'. Vlast je taj val građanskog nezadovoljstva eskivirala samom injenicom da nekakve integrirane centralne vlasti niti nema, pa se i locus odgovornosti može proizvoljno pomicati i skrivati. U istoj se mreži nerazpoznatljive odgovornosti izgubio i slučaj "ostalnih", etnički razvrstavanjem neobuhvaćenih, pa time i 'suvišnih' stanovnica i stanovnika, premda je kao problem dobio i najvišu evropsku sudsku potvrdu.

granice neodgovornosti

Ipak, unatoč zagušujućem djelovanju etno-političkih zapletaja, po etno iskustvo djelovanja izvan sistema – ne samo institucionalnog sistema koji loše glumi demokratsku državu, nego i izvan šireg političkog sistema zarobljenog etnički svrstavanjem – može u bilo kojoj sljedećoj prigodi djelovati kao oslonac za neke nove akcije. Opetovano svaljivanje krivnje na 'druge' ne može u beskraj prikrivati neodgovornost 'naših'.

Hrvatska, koja je najvećim dijelom etnički 'očistena', i dalje pruža mnogo prostora za sličnu politiku kolektivnog identiteta. U vrijeme dovršenja ovog broja *agenda* još ne može biti poznat ishod akcije kojom se nastoji pokrenuti referendum radi smanjivanja prava etnički manjina na službenu upotrebu njihovog jezika i pisma u lokalnim zajednicama u kojima tvore značajan dio populacije. Poznat je pak ishod referenduma na kojem su dvije trećine onih koji su pristupili glasanju prihvatile da se u ustav, u kojem dosad nije bilo posebnog odredbe enja o tome, unese u zakon u prisutnu definiciju braka kao "životne zajednice žene i muškarca". Dok je prva akcija otvoren izraz nacionalističke isključivosti, ova potonja je slabo prikriven izraz istog kolektivističkog obrasca. Samim unošenjem konkretne ustavne definicije se logički – po formuli da je svaka determinacija ujedno i negacija – isključuje sve one koji se u tu konkretnu definiciju ne uklapaju. U ovom slučaju istospolne obitelji. Nastupaju i pod parolom "zaštite obitelji", pokreta i akcije za referendum su prikupili blizu 700.000 potpisa građana, a da obitelj kako je oni vide – heteroseksualna, naravno sa što više djece – nije bila ni im ugrožena. Osim ako se ugroženošću smatra to što to nije jedini priznati oblik obitelji, što je moguće samo ako se polaže pravo na totalitarno nametanje jednog svjetonazora kao opće društvene norme, koju 'ugrožava' svaka razlika. Kako bračno priznavanje istospolnih obitelji uopće nije bilo na dnevnom redu, ovu akciju se može tumačiti kao nastojanje da se obnovi hegemonijski sklop u kojem i politički i svjetonazorski dominiraju nacionalistički oblikovana država, autoritarna politika i rimokatolička hijerarhija.

Što ostaje nasuprot tome? U lokalnim razmjerima postjugoslavenske regije, nasuprot dominaciji političkih elita i korupciji odozgo još se uvijek kao realisti na alternativa pojavljuje autonomija privrede i slobodno tržište. U globalnim razmjerima ono je međutim isto tako idealizirana slika kao i ranije spomenuta skica autonomne javnosti. Dok je u granicama nacionalnih država već oдавно bila na djelu ravnoteža spleta slobodnih poduzetničkih odluka s jedne, a državne intervencije s druge strane, na globalnom planu ne postoji institucionalizirana politička protuteža ekonomskoj moći i najjačih inkorporiranih poduzeća, što povratno djeluje i na regulacijsku moć država unutar nacionalnih teritorija. Pored ostalih ukinuta, to se manifestira i kao neograničeno koloniziranje svih područja života i njegovih prirodnih uvjeta, čemu su posvećena i dva priloga u ovom broju. Jedno od kritičkih poprišta borbe za održivost uvjeta života jest i 'prevođenje' sagledivog iscrpljenja/zagađenja prirodnih uvjeta (od sirovina, preko vode i zraka, do klime) u ekonomske odrednice – s jedne strane obračunom troškova tog iscrpljivanja i zagađivanja, a s druge pretvaranjem svega u utrošena i naplativa dobra.

rije na kraju

Traganju za značenjem politike koja bi štitila život i njegove uvjete bilo je posvećeno i ovih devet izdanja magazina *agenda*. Ovaj nije samo posljednji, nego i zadnji. Izdavač, Fondacija Heinrich Böll, nastaviti će u drugom obliku objavljivati istraživanja, analize i rasprave o ovoj problematici. Nadamo se da smo traganju za smislom i mogućnostima 'zelene' politike dali impulse i priloge koji će pomoći u daljnjim nastojanjima na tom putu. Redakcija i urednik zahvaljuju svima koji su u tome sudjelovali, aktivnim doprinosima kao autorice i autori, a isto tako i kao urednice i itaoci.

popis stanovništva i etnopolitika

Adnan Huski *

Dok su vršeni sve jači pritisci s vana, primarno od strane Evropske komisije, koja je pitanje donošenja Zakona o popisu stavila među prioritete unutar „Akcionog plana za adresiranje Mape puta za BiH“, na unutarnjepolitičkom planu popis je promatran primarno kroz prizmu budućih podjela vlasti u zemlji, gdje je etnička brojnost podloga za raspodjelu političkih (a i svih drugih) mandata i pozicija.

Daleke 1991. godine Bosna i Hercegovina je provela svoj posljednji popis stanovništva. Demografski podaci sakupljeni tim popisom, koji je proveden u ozračju krize kroz koju je bivša Jugoslavija prolazila u tim momentima, te neposredno prije nego što je Bosna i Hercegovina skliznuta u rat, postala je svima koji se sjećaju tih vremena nešto nalik požutjeloj porodici na fotografiji koja priziva u sjećanje neka bolja i ljepša vremena. Nakon niza peripetija, kontroverza i problema, u oktobru ove godine se u BiH provodi novi popis stanovništva. Dvadeset i dvije godine su prošle od posljednjeg popisa i velika je vjerovatnoća da bi i u državama gdje je život zajednice tekao manje-više normalno tako dug period bio označen nizom značajnih promjena socio-ekonomskih parametara. U BiH se, međutim, u međuvremenu desio oružani sukob i demografska rekonstrukcija koja je mahom rezultat tog rata, te velikog niza poratnih dešavanja koja su tu sliku dodatno usložila (ili „pojednostavila“, ako posmatramo kroz prizmu ideologije etnoteritorijalnosti u BiH). Kroz etničke i ekonomske migracije, a kasnije političku i ekonomsku migraciju,¹ demografska slika koju će prikazati Popis 2013. u BiH će biti, i to se veoma dobro zna, radikalno drugačija od one prijeratne.

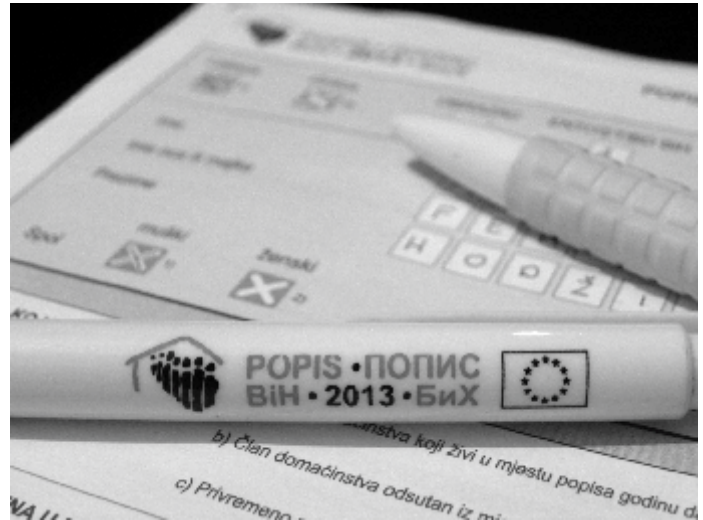
Dileme oko popisa su se u javnom diskursu, a posebno među političkim liderima u BiH, vrtile oko nekoliko glavnih tema. Dok su vršeni sve jači pritisci s vana, primarno od strane Evropske komisije, koja je pitanje donošenja Zakona o popisu stavila među prioritete unutar „Akcionog plana za adresiranje Mape puta za BiH“, na unutarnjepolitičkom planu popis je promatran primarno kroz prizmu budućih podjela vlasti u zemlji, gdje je etnička brojnost podloga za raspodjelu političkih (a i svih drugih) mandata i pozicija.

demografija i političke borbe

Stranke koje se smatraju stjegonošama bošnjačkih ideja, ma koliko ona bila difuzna, nejasna i politički nepotpuno formulirana, dugo su vremena slavile za najveće protivnike provođenja popisa do konačne provedbe procesa povratka izbjeglica. Naime, stav „bošnjačkih“ stranaka pojava je na tezi da bi se provođenje popisa prije nego proces povratka bude u potpunosti proveden legaliziralo ratom provedeno osvajanje teritorija, te rezultate etničkog iseljavanja. Vrijedi spomenuti inženjericu da i pored gotovo neprekidnih 17 godina u egzilu u vlasti, koja je evidentno nedovoljno u inicijalu u smislu provedbe povratka, njih to nikada nije spriječilo da u estvuju u takvoj neinkovitoj vlasti. Time se nužno nameće pitanje u kojoj je mjeri vjerodostojno pozivanje tih stranaka na neprovođenje procesa povratka kao glavni argument za neprovođenje popisa.

* Politički analitičar, Sarajevo

¹ Iako je proces povratka izbjeglih i raseljenih lica zauzimao prominentno mjesto na agendi međunarodnih aktera neposredno nakon završetka rata, sam na implementaciju je od samog početka bio takav da je povratak onemogućen zbog brojnih političkih prepreka na lokalnom nivou, upitne sigurnosti povratnika, te inženjericom da je „samoodrživi“ povratak uglavnom ostao samo fraza zbog nepostojanja sveobuhvatne ekonomske strategije povratka, te mjera pozitivne diskriminacije.

Stavovi „srpskih“ i „hrvatskih“ stranaka su, zbog mahom definiranog i zaokruženog etničkog teritorija, bili na elno naklonjeni provođenju popisa, pri čemu srpske političke elite sva područja unutar entiteta Federacija BiH gdje su prije rata živjeli Srbi ne smatraju suštinski važnim, na isti način na koji stranke sa hrvatskim predznakom nevažnim drže sva područja unutar Republike Srpske na kojima su prije rata živjeli Hrvati.

Raniji prijedlog Zakona o popisu iz 2010. godine nije dobio podršku na jednoj od posljednjih sjednica Parlamenta BiH zbog protivljenja delegata iz SNSD-a. Pošto je u tom momentu postalo jasno da se popis mora provesti zbog stalnog insistiranja Evropske komisije na njemu, predmet spoticanja je postalo pitanje od kada će se princip podjele vlasti na lokalnom nivou po etni primjenjivati uzimajući u obzir rezultate novog popisa. Pošto bi se podjela vlasti i upošljavanje u administraciji od rata naovamo trebalo vršiti na bazi podataka o brojnosti etničkih grupa iz popisa iz 1991. „bošnjačke“ stranke su duže vrijeme insistirale na tome da se primjena podataka iz novog popisa i dalje uvjetuje prethodnom provedbom Aneksa VII. Međutim, zahvaljujući inženjericu da je ovaj princip u međuvremenu uklonjen iz prijedloga Zakona o popisu, on se našao pred parlamentarcima BiH u martu 2012. O igledno su lideri političkih stranaka postigli određeni politički dogovor iji detalji, zbog prirode procesa donošenja odluka izvan institucija sistema, nisu poznati široj javnosti u BiH. Nakon što je stajao ad acta skoro dvije godine, unutar kojih su održani izbori, te je nakon mukotrpnih 14 mjeseci formirana vlast na državnom nivou, Zakon se ponovo našao pred novom grupom poslanika, te je usvojen bez širih konsultacija, javnih rasprava, i bez uključivanja javnosti.

Imajući u vidu svu kompleksnost problema popisa, kao pitanja oko kojeg su političke elite u BiH godinama stajale na dijametralno suprotnim stanovništvima, međunarodnim akterima je rješavanje pitanja popisa postalo svojevrsan simbol napretka u BiH. Što zbog promjene političkih odnosa u BiH, što zbog izmijenjenih okolnosti međunarodnog angažmana u BiH, Evropska Unija je bila ta koja je na kraju postigla uspjeh strogo uslovljavajući i dalji napredak BiH u procesu integracije s EU usvajanjem Zakona o popisu. S obzirom na to da je dogovor oko popisa jedan od rijetkih znakova napretka u moru stagnacije i regresije u BiH, EU ne može blagonaklono posmatrati napade na izgled popisnice i prijetnje bojkotom koje će uslijediti od strane velikog broja organizacija civilnog društva u BiH.

Prvi veliki problem nakon usvajanja Zakona o popisu pojavio su nakon što je u javnost dospio nacrt izgleda popisnice za lica. Naime, usvojeni Zakon o popisu sadrži samo osnovne parametre popisa, uključujući i pitanja koja se nužno mora postaviti. Pritom se eksplicitno naglašava Ustavom BiH garantovano pravo građana da na pitanja o etničkoj/nacionalnoj pripadnosti i vjeroispovijesti ne moraju dati odgovor. Istovremeno se ne daje takvu mogućnost kod pitanja jezika. Zakon, međutim, ne govori ništa o formulaciji pitanja i izgledu popisnice, tako da je taj dio posla ostavljen Agenciji za statistiku BiH.

formulacija pitanja i etnizacija

Prvi nacrt popisnice proizveo je vrlo negativnu reakciju kod šire javnosti i velikog broja organizacija civilnog društva zbog direktnog ograničavanja slobode izjašnjavanja te otklonjenosti izjašnjavanju unutar etničkih kategorija. Prvi nacrt popisnice je na identitetska pitanja nudio tri ponuđena

etno-religijska odgovora, te skupinu ostali, ime je eksplicitno narušen princip slobode izjašnjavanja, uz evidentno favoriziranje etni kog modela izjašnjavanja. Pored toga, uzimati kao polaznu ta ku za ovakvu formulaciju odredbe Ustava za koje se zna da su u suprotnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, a što je vidljivo iz presude u slu aju Sejdi i Finci protiv BiH, u najmanju je ruku upitno.

Veliku pomo u zalaganju za promjene izgleda popisnice pružila je Me unarodna posmatra ka operacija (IMO), koja je prilikom redovnih posjeta BiH, te na sastancima sa predstavnicima civilnog društva, identifikovala velik broj nedostataka vezanih za proces organizacije popisa, a koje vlasti BiH moraju riješiti da bi on bio prihvatljiv. Identificirani problemi nisu bili vezani samo za izgled popisnice, ve su se ticali i pitanja izrazito loše koordinacije izme u agencija nadležnih za provedbu popisa, nepostoje e kampanje informisanja javnosti o procesu i važnosti popisa, neuskla enosti pravnih okvira, budžeta, zaštite li nih podataka ispitanika te mnogih drugih tehni kih i politi kih pitanja. Nakon svake posjete, IMO je promptno dostavljao izvještaje i analizu progresa Vije u Ministara BiH, koje se svesrdno trudilo da ih što je mogu e kasnije, te nakon velikih pritisaka, predstavijavnosti.

Probni popis je organizovan u periodu od 15. do 29. oktobra 2012. na uzorku od 60 popisnih krugova, od ega su 33 popisna kruga u Federaciji BiH, 21 popisni krug u RS i 6 u Distriktu Br ko. Kao cilj probnog popisa navedena je „*provjera pripremljenih metodoloških, organizacijskih i informati kih rješenja u prikupljanju i obradi popisnih podataka kako bi se pravovremeno i na prikladan na in pripremila provedba i otklonili eventualni nedostaci za provo enje popisa 2013. godine*“.² Kako je i o ekivano, probni popis je otkrio brojne nedostatke, te je IMO u Izvještaju br. 6 naložio da se popis, zbog nemogu nosti otklanjanja uo enih nedostataka do najavljenog vremena, odloži za najmanje šest mjeseci. Tako se došlo do aktuelnog datuma (1-15. oktobra 2013.) za održavanje popisa.

Vije e Ministara BiH je u me uvremenu usvojilo finalni izgled popisnice, koja predstavlja kompromis izme u zahtjeva gra ana i organizacija civilnog društva s jedne, te prvobitnog prijedloga zasnovanog na diskriminatornim odredbama Ustava BiH s druge strane. U svojoj kona noj formi, popisnica na pitanje o etni koj/nacionalnoj propadnosti (pitanje 24) i dalje nudi tri etni ka odgovora, ali ostavlja prostor za upisivanje svakog drugog odgovora koji više ne e spadati u kategoriju „Ostali“. Iako daleko od idealne, ovakva popisnica, makar u odre enom dijelu, omogu ava slobodu izražavanja gra ana BiH, te donekle ravnopravan tretman sa trima etnokoletivitetima. Isti je slu aj i sa pitanjem o vjeroispovjesti (pitanje 25), koje sada pored tri dominantne religijske denominacije u BiH nudi mogu nosti da se ispitanik izjasni kao agnostik ili ateista. Na stranu semanti ki problem svo enja ateizma i agnosticizma pod vjeroispovjesti, i ovdje je kao i u prethodnom pitanju u njen iskorak od prvobitnog grupiranja svih koji ne pripadaju trima najbrojnijim konfesijama u BiH pod grupu „Ostalih“, ka djelimi noj slobodi izražavanja. Posljednje od tri identitetska pitanja, koje se terminološki problemati no odnosi na „maternji jezik“ (pitanje 26), i dalje ostaje obavezno za odgovor, ali je i tu odstranjeno diskriminatorno grupiranje pod „Ostale“.

Trenutna konstelacija politi kih odnosa u BiH, gdje u troetni kom sistemu vlasti u estvuju, pored vulgaris etnonacionalista, i dvije nominalno socijaldemokratske stranke, te neprovro enje presuda Suda u Strazburu, omogu ila je izradu popisnice koja favorizira tri etno-religijska kolektiva. Želja Delegacije Evropske Unije u BiH da se popis provede tako er je omogu ila dominaciju etni kog u popisnici, dijelom i kroz nedovoljno posve ivanje pažnje ovom problemu.

Od problema koji nisu vezani za samu popisnicu ostala su otvorena pitanja obuke i sastava popisiva a, posebno u povratni kim sredinama, te problem tendencije davanja socijalno poželjnih odgovora na identitetska pitanja, posebno u tradicionalnijim sredinama. I dalje nisu poznata rješenja koja se ti u arhiviranja popisnica te zaštite privatnih podataka sadržanih u njima. Pored toga, proces prijava za popisiva e i instruktore ve je postao predmetom interesa medija zbog slu ajeva favoriziranja zaposlenih u opštinskim službama za te poslove, iako pravo prvenstva imaju obrazovani, a nezaposleni.

što će učiniti građani?

Trenutna konstelacija politi kih odnosa u BiH, gdje u troetni kom sistemu vlasti u estvuju, pored vulgaris etnonacionalista, i dvije nominalno socijaldemokratske stranke, te neprovro enje presuda Suda u Strazburu, omogu ila je izradu popisnice koja favorizira tri etno-religijska kolektiva. Želja Delegacije Evropske Unije u BiH da se popis provede, ne uzimaju i u obzir sve implikacije o kojima dijelom govori i ovaj tekst, a o ijoj važnosti svjedo i i uspostava neformalne koalicije nevladinih organizacija i pojedinaca pod nazivom „Inicijativa za slobodu izjašnjavanja“, tako er je omogu ila dominaciju etni kog u popisnici, dijelom i kroz nedovoljno posve ivanje pažnje ovom problemu.

Nema nikakve sumnje da e vrijeme neposredno prije popisa, sam popis, a posebno publikovanje njegovih rezultata, dugo vremena dominirati javnim prostorom u BiH. Zasiurno e dominirati dovoljno dugo do raspisivanja opštih izbora u BiH. Time e se politi kim strankama u BiH koje ine vlasti otvoriti toliko potreban manevarski prostor za ponovno skretanje pažnje sa sve gore ekonomske i socijalne situacije na sveprisutna pitanja etni ke dominacije, sukoba u BiH i nedovršene države. Ostaje nada da gra anstvo u BiH, koje se polako ali sigurno budi iz dvodecenijskog knock-downa, ne e dopustiti dalju stagnaciju i regresiju demokratizacije društva BiH. Tako er, ostaje nada da e EU, kao najvažniji preostali me unarodni akter u BiH, po eti insistirati na suštini, a ne formi demokratskog progresa.

²„Uputstvo za organizovanje i provođenje Probog popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2012. godine“

popis: borba sa zamišljenim neprijateljem

Nedim Jahi *

Popis stanovništva 2013. godine nosi sa sobom mnogo toga. Nakon masovnog etni kog išćenja, etni ke homogenizacije i podjele zemlje, u kojoj multietni ke op ine predstavljaju izuzetak, a ne pravilo, kao što su to bile 1991. godine, ini se da e mnoge stvari biti jasnije kada se brojevi stave na papir.

Pitanje prebrojavanja u Bosni i Hercegovini, kao doduše i svugdje drugdje na Balkanu, sa sobom nosi i velike tenzije, zbijanje naroda te ozbiljnu političku težinu, koja za sebe uvijek veže i namaštani historijski momenat bitne odluke za sudbinu kolektiva. Istina, Popis stanovništva 2013. godine, koji se održava u desetom mjesecu, nosi sa sobom mnogo toga. Nakon masovnog etni kog išćenja, etni ke homogenizacije i podjele zemlje u kojoj multietni ke op ine predstavljaju izuzetak, a ne pravilo, kao što su to bile 1991. godine, ini se da e mnoge stvari biti jasnije kada se brojevi stave na papir.

Uz potpunu izmjenu etni ke slike doline Drine, preko Sarajeva i Banja Luke kao najvećih urbanih središta, koja su danas daleko od vremena kada su polovinu stanovništva ovih gradova činili građani koji ne pripadaju većinskoj skupini, do ozbiljnog pražnjenja manjih sredina, gdje prijeratni građani Hadži i srpske nacionalnosti danas žive u neko većinskoj bošnjačkoj kom Bratuncu, a Bošnjaci Podrinja naseljavaju predgrađa Sarajeva. Nesporno, dok svi relevantni podaci potvrđuju da dvije trećine ukupnih ljudskih gubitaka otpadaju na Bošnjake, generalno su statistički znatniji gubici rezultat neostvarenog povratka izbjeglica iz zapadnih zemalja te ih se može osjetiti u sve tri brojno dominantne etni ke skupine u zemlji.

U pripremama za veliko popisivanje, Katolička crkva nastavlja sa izdavanjem alarmantnih podataka o opadanju broja katolika, Islamska zajednica pokušava pronaći način da u Republici Srpskoj podigne broj Bošnjaka-povratnika, te ih poziva na odziv na Popisu u mjestima prijeratnog prebivališta, dok iz Banja Luke, unatoč pojedinačnim porukama političkih lidera, nema nekog velikog interesa za Popis, kao ni za odstupanja od trenutnog stanja ljudstva na terenu, imajući u vidu da je RS praktično etnički homogen i zaokružen teritorij. I premda bi zapravo Popis trebao samo potvrditi rezultate zločina i progona, meću običnim svijetom se podiže panika zbog nesuvislih izvjava u kojima se etnički procenti povezuju sa sudbinom države.

značenje "ostalih"

No, nisu samo konstitutivni narodi, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, te njihove političke elite, ti koji razmišljaju o Popisu kroz prizmu njegovih političkih implikacija na terenu. Nakon presude Evropskog suda za ljudska prava u 2009. godini, u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, građani koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici konstitutivnih naroda, te koje ustavni poredak prepoznaje kao "Ostali", postaju relevantan faktor za tok ustavnih promjena u zemlji. Premda se Sejdić-Finci ubrzo pretvorio iz slušanja borbe protiv diskriminacije građana u alat blokade u nastojanju da se riješi tzv. hrvatsko pitanje, Ostali su istrajni u nastojanju da se svojom brojnošću u nametnu kao bitan faktor u društvenim odnosima.

Iz toga se praktično izrodila koalicija "Jednakost", koja okuplja sva najsnažnija udruženja koja se bave zaštitom ljudskih prava, dok se s druge strane kao kontramjera pojavio i Bošnjački pokret za ravnopravnost, koji je svoj fokus stavio na informiranje građana bošnjačke nacionalnosti o "pravilnom izjašnjavanju na Popisu". Ove dvije strane prije uskoro su dovele cijelo

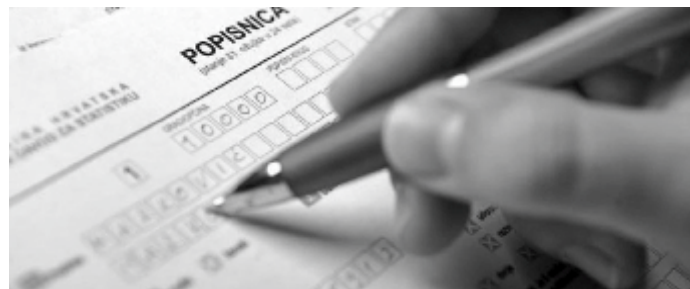
bosanskohercegovačko društvo, a posebno onaj dio koji gravitira prema Sarajevu, u stanje potpune polarizacije stavova u vezi sa pitanjem etničkog izjašnjavanja.

Sukob mišljenja se javlja i oko pozicije Ostalih i utvrđivanja njihovog političkog cilja, a samim tim i utvrđivanja da li ova skupina funkcionira kao zajednica, na način kao što funkcioniraju tri konstitutivna naroda. S jedne strane, među Ostalima se može pronaći etnički različitije kategorije stanovništva: nacionalne manjine, pripadnici etničkih skupina koje ne spadaju u nacionalne manjine, oni koji se ne žele nacionalno/etnički izjasniti, te oni koji se žele izjasniti isključivo kao Bosanci i Hercegovci. Imajući u vidu ranije iskustvo nacionalnih manjina, gdje su manjinske kvote često preuzimane od strane građana koji su se izjašnjavali kao Bosanci-Hercegovci, posebno u političkim strukturama, nije isključivo da ovdje ima prostora za razilaženje.

etvrtta zajednica ili individualne slobode?

Među tim, mnogo važnija tema jeste da li nepripadnici konstitutivnih naroda žele jačanje individualnih sloboda, ili svoje ostvarenje u ustavnom poretku Bosne i Hercegovine vide u izgradnji etvrtte zajednice, koja bi dijelila dio kolača sa Bošnjacima, Hrvatima i Srbima. Ako se teži prema ovom prvom, onda pitanje broja "nekonstitutivnih" ne predstavlja argument u borbi za ostvarenje ljudskih prava. S druge strane, etvrtta zajednica je već drugačija priroda, u kojoj bez bar onih 8% (oko kojih se kretao broj Jugoslovena i ostalih 1991. godine) niko u ovoj grupi ne može vidjeti relevantnu političku prijetnju/priliku.

Sukob mišljenja se javlja i oko pozicije Ostalih i utvrđivanja njihovog političkog cilja, a samim tim i utvrđivanja da li ova skupina funkcionira kao zajednica, na način kao što funkcioniraju tri konstitutivna naroda. Važna tema jeste da li nepripadnici konstitutivnih naroda žele jačanje individualnih sloboda, ili svoje ostvarenje u ustavnom poretku Bosne i Hercegovine vide u izgradnji etvrtte zajednice, koja bi dijelila dio kolača sa Bošnjacima, Hrvatima i Srbima.

Popis u tom smislu pokazuje relevantnost brojeva koje ima jedna skupina u borbi protiv diskriminacije. S druge strane, ovaj proces ne udara na integritet tri konstitutivna naroda, budući da su argumenti o "zbunjivanju" građana neosnovani, prije svega iz činjenice da se time zapravo vrijednost inteligenciju pretpostavljenih pripadnika kolektiva za koje se osvještenje zalaže zastupnik stavova o zavjeri. To se prije svega pojavljuje unutar bošnjačkog kolektiva, koji umjesto da se suočava sa mnogo ozbiljnijim problemom, a to su utjecaji novih kvota na etnički "očišćenje" prostorima RS-a na postojeće povratnike bošnjačke etničke pripadnosti, bitku bježe sa Bosancima u sarajevskoj aršiji.

Zapravo, zamišljeni neprijatelj koji se gradi na liniji Bošnjaci-Bosanci danas služi za prikrivanje poruke o potpunom neuspjehu bošnjačkih političkih elita da zaustave djelovanje kojim se potvrđuje etničko išenje i kojim se rezultate koji su odraz postdejtonskog "faktilnog stanja na terenu" uzimati za relevantne u postgenocidnoj budućnosti u Bosni i Hercegovini. Sve to zajedno ide uz činjenicu da su "konstitutivni narodi" konstitutivni samo tamo gdje su većina, te svugdje gdje jedan konstitutivni narod zagazi u područje drugog, postaje Ostali, građanin drugog reda, ono što su danas svi oni koji se ne pronalaze u jednom od tri ustavno prihvatljiva etnička identiteta u ovoj zemlji.

* Publicist i aktivist, Sarajevo

nakon bebolucije, građani BiH imaju pravo na snove

Nermina Mujagi *

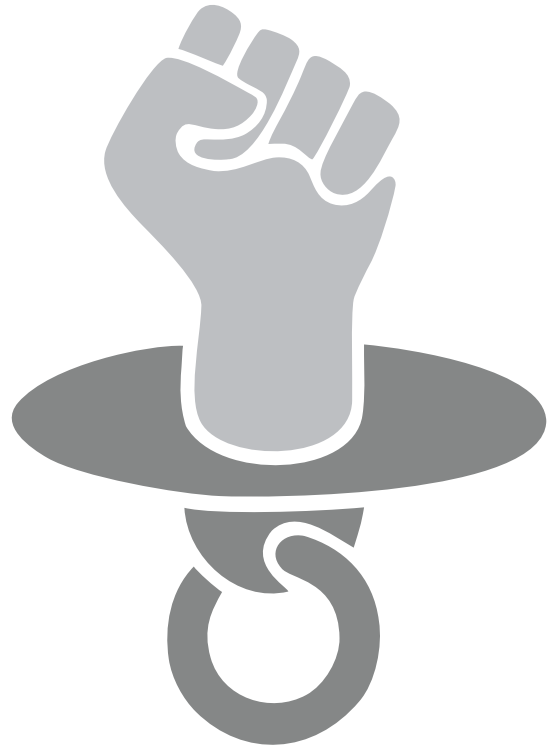
Bez obzira na ishod, neki e re i i poraz demonstracija koje su održane širom BiH, jer nije došlo do strukturalnih promjena u sistemu – one su označile po etak neke nove demokratije na našim prostorima koju treba pozdraviti i podržati u svakom smislu.

Možda je naslov ovog osvrtu na proteste koji su se prošlog juna održavali zbog JMBG-a, i koji su izrodili pravu malu beboluciju, isuviše optimističan – ali je zasnovan prije svega na osjećaju koji sam podijelila sa mnogobrojnim učesnicima ovog najljepšeg političkog događaja koji su kreirali građani BiH – i to uglavnom oni koji se nalaze izvan političkih struktura i naše države. U moru beskrajno kreativnih, sadržajno jakih slogana koje smo mogli čuti i vidjeti u nekoliko navrata, što pred Parlamentom BiH, što na raznim društvenim mrežama – jedna koju sam lično i duboko osjetila, a nije bila javno izrečena, imala je veze sa znamenitim govorom Martina Luthera Kinga koji je održao 28. augusta 1963. godine. "I have a dream..." – rekao je ovaj borac na Maršu na Vašington, prije 50 godina boreći se protiv rasne segregacije u SAD. Njegov sedamnaestominutni govor bit će prekretnica u borbi za civilna prava u SAD-u, a i širom svijeta.

Uistinu, u svom jadu zbog kojeg smo se okupili da protestiramo jer su životi novorođenih beba bili dovedeni u pitanje, pred Parlamentom BiH bilo je jednako tužno i jednako lijepo, jer su građani BiH nakon dugo vremena bili dostojanstveni: artikulirali su svoje zahtjeve, pokazali nezadovoljstvo ignorisanju i važnu činjenicu da je politički prostor BiH podijeljen po etničkoj komponenti i entitetskoj ključnici. Građanska solidarnost bila je na djelu. Nakon demonstracija u Sarajevu koje je podstaknula akcija nekoliko hrabrih pojedinaca, koji su u prvom mahu blokirali ulaz u Parlament BiH da bi spasili život Belmine Ibrišević – koja nije mogla da se izmjesti u inostranstvo jer nije imala JMBG, podrška je pošla da stiže iz ostalih gradova BiH, iz regije, iz različitih krajeva svijeta, čak iz Južnog Sudana sa natpisom "za JMBG". To je ono što smo svih ovih godina očekivali od našeg građanstva, da se konačno probudi i izdigne iznad palanačkog duha koji nam je reducirao živote tako da jedni drugima podilazimo u licemjerstvu i konformizmu koji se zakotio u nama. Nakon demonstracija, vjerujem da mnogi imaju opet snove – svjesni da je prošlo dugo vremena da im se ispune – barem ih imam, a evo i zašto!

U pokušaju da se prodre i sruši etnopolitički poredak zasnovan na opreci prema Drugom i drugom, zasnovan na etničkoj odredbenom pojedincu i kolektivu uskosrodničkih veza, na demonstracijama se osjetila **strast političkog** koje je, nažalost, bilo trenutni, što rekla Hannah Arendt, prolazni gost, u našoj surovoj svakodnevnici. Koliko je ona surova govori pravdom činjenica da smo postali dio globalne potrage za pravdom (demonstracije u Španiji, Grčkoj, Turskoj...), ali s razlogom zbog kojeg bi se svaki čovjek trebao da stidi. Naime, Odlukom Ustavnog suda od 27. maja 2011. godine u ostavljenom roku od šest mjeseci od dana njenog objavljivanja u "Službenom glasu BiH" prestao je da važi član 5 Zakona o jedinstvenom matičnom broju. Nakon isteka roka, Ustavni sud je zasjedao i donio rješenje u kojem je jasno "konstatovano da Parlamentarna skupština BiH nije izvršila Odluku Ustavnog suda". Kraemere, sve bebe rođene nakon februara 2013. godine nisu više mogle dobiti matični broj – na osnovu kojeg ostvaruju svoja prava – pravo na dokumente, zdravstveno osiguranje i sve drugo što im pripada. Ko zna koliko bi građani još 'durali', kako vole reći naši Krajišnici, da se nije dogodilo da Belmina mora iz zdravstvenih razloga da napusti BiH. Tek tada, spoji se život s politikom! Tek tada su ljudi konačno shvatili da od politike/a ovise njihovi životi. Znali

* Fakultet političkih nauka, Sarajevo

su to naravno i ranije, ali kao da su postali nijemi na probleme, nepravdu, diskriminaciju – da sam nešto mislila da svi kolektivno bolujemo od pristojnosti koja vrijeva u um, srce, dušu. Pustili smo da nas povedu, zavedu i odvedu nacionalističke politike i od života naše djece.

Građanski život u BiH je od prvih antiratnih demonstracija iz 1992. godine potisnut na marginu. Tada smo zadnji put bili solidarni u tolikom broju – moli i naivno za mir. Možda nije bilo dovoljno, ali činili smo ono što smo znali i kako smo umjeli. Ta otuđenost od traženja političke odgovornosti od tada pa do danas bila je vidljiva golim okom, jer su politika i život u postratnoj BiH udaljeni baš kao nebo i zemlja. Građanski život na marginama u vrstio je i aktualni Ustav BiH, odnosno aneks IV Dejtonskog mirovnog sporazuma koji, nažalost, ne odgovara doktrinarnom pojmu ustava i koji ne zadovoljava prave kriterije i ne ispunjava klasične ustavne funkcije. Prema našem Ustavu, legitimacionu snagu u našoj domovini nema više demosa, nego etnos, i zbog toga nam se društvo toliko etniciziralo kroz tzv. etničko-konzensusnu demokratiju, da nam elementarnu stabilnost održavaju izvana (od OHR-a do USA-a). Zbog toga je bilo jasno svjedočiti povratku **političkog** – trenutku u kojem se etnički objekt – barem u naznakama – transformira u političkog subjekta. Taj trenutak bio je značajan jer je život potisnuo sve identitete koje smo konstruisali svih ovih godina – etničke, entitetske, religijske, urbane/ruralne i druge. Bez obzira na ishod, neki e re i i poraz demonstracija koje su održane širom BiH, jer nije došlo do strukturalnih promjena u sistemu – one su **označile po etak neke nove demokratije na našim prostorima** koju treba pozdraviti i podržati u svakom smislu.

Meunarodna zajednica pokušala je da 'pripitomi nacionalizam' nude i građanima BiH okviru u kojem su moguće samo kozmetičke promjene. Ista politička retorika od prvih višestranačkih izbora do danas dovela nas je u situaciju da alternativni diskurs – spram vladajućeg, dominantnog, etnopolitičkog – faktički i ne postoji i nije poželjan u zemlji.

Oslobodivši se od dnevne politike, demonstracije su bile najznačajniji politički događaj od Dejtona do danas, i na njih tako treba gledati. Ne treba zaboraviti da mi već dugi niz godina živimo u zemlji u kojoj je teško identifikovati javnu vlast – svi su odgovorni – odnosno niko nije odgovoran,

u društvu u kojem se privatizacija razumjela kao uzurpacija i pustošenje javnih resursa od različitih grupa koje koriste državni aparat za promociju svojih parcijalnih, najčešće ekonomskih interesa, a pod uvenom formulom o navodnoj zaštiti etničkih prava. U takvim etnopolitičkim okolnostima, uistinu je bilo teško pobuniti se protiv bilo čega. Mi smo sudionici sistema u kojem suverenitet ne pripada građanima, nego političkim predstavnicima tri etnički dominantne grupe koji su napravili takve interesne strukture i mreže, da ih drže dovoljno blizu države da je mogu koristiti i iskoristiti za svoje sebi ne privatne interese, i dovoljno daleko, da ne podliježu njenim pravilima koje određuje moderna državnost. I ako još tome dodamo meunarodnu zajednicu i njene predstavnike koji direktno i indirektno podržavaju neodgovornu vlast u BiH onda imamo deficit unutrašnjeg suvereniteta. Zbog toga su demonstracije bile važne – **vratile su na trenutak suverenitet onima kome on uistinu pripada – građanima ove zemlje.**

U bosanskohercegovačkom Ustavu, za razliku od skoro svih ustava država Evrope u kojima je pojedinac-građanin određen kao osnovni izvor i cilj države, centralno mjesto zauzimaju tri, tzv. konstitutivna naroda (Bošnjaci, Hrvati i Srbi), dok su tek nakon njih spomenuti "ostali" i građani. Takva konstrukcija Ustava naglašavala je sve ove godine samo 'konstitutivne narode', njihova kolektivna prava, njihove vitalne nacionalne interese, pa je pojedinac-građanin sa svojim interesima – potpuno izostao iz ove cjeline. Prvi put su naši sugrađani pokazali da svoje etničke i nacionalne identitete mogu smjestiti u neki razuman okvir. Oni mogu biti i Bošnjaci, i Srbi, i Hrvati, i Romi i Jevreji, i Ukrajinci, i Rusi, i Poljaci, i Mađari, i Bosanci i Hercegovci, i etnički ili građanski orijentirani nacionalisti, i komunisti, i eurofilni, i euroskeptici, i jugonostalgici, ali i oni koji ne žele da budu svrstani u ove identitetske kategorije, i svi mogu imati racionalizirajuću i civilizirajuću ulogu ako su javno dobro i javni interes dovedeni u pitanje.

Ovim demonstracijama građanstvo je ponovo oživjelo – ne bih rekla da se rodilo – ali više kao moralni revolt nezadovoljnih građana, kao posljedica etičkog stava u vezi sa nagomilanim problemima u zemlji (a donošenje zakona o JMBG je samo jedan u nizu problema). Ljudi koji su vodili ove demonstracije, kao i oni koji su došli da ih podrže, zapravo su pojedinci koji su umorni od nacionalističke demagogije, koji sebe smatraju subjektima a ne objektima politike, i koji žele da žive u zemlji u kojoj ne žele biti taoci političkih stranaka. Demonstranti su pokazali da žele da zadrže minimum ljudskog dostojanstva koje im pripada. Demonstracije su dokaz da se ljudi u BiH mogu integrirati oko pitanja koja su vezana za **opće dobro zajednice** u kojoj žive. Pred Parlamentom su bili ljudi različitih profilacija (od pankera do taksista) i svi su imali neku specifičnu vokaciju koja je bila nenacionalna, bez obzira na to što to neki mediji žele drugačije prikazati. Vraćajući se dostojanstvo građanima svoje zemlje, demonstranti su nam pokazali da se građanstvo ne stiče i gubi, nego da se ono jednostavno ugrađuje, kao i sve ostalo u životu.

Kada građani steknu političku svijest koja podrazumjeva da demokratija nije 'samo izlazak na izbore', 'građanstvo u nekoj politici koj stranci', nego i pravo na građanski neposluš, onda možemo govoriti o građanstvu. Prisjetimo se da je *građanski neposluš* – moderna forma demokratske političke participacije jer se radi o nenasilnom i javnom otporu pojedinaca koji žele da utiču na stvaranje pravednih zakona; *građanstvo* – svijest o tome kako se postaje *uzoran građanin* i kako se pri tome ostaje uvijek, a uzoran građanin – onaj pojedinac koji jeste lojalan državi sve dok je ona u funkciji na čela jednakosti i pravednosti, a pravednost je povezana ne samo s poštivanjem ljudskih prava nego i ljudskog dostojanstva. Zbog toga na demonstracije možemo gledati kao na najveći izraz istinskog patriotizma u našoj zemlji, i to onog patriotizma o kojem je Aristotel pisao. Riječ je o patriotizmu koji nije povezan sa nacijom – već sa zajedničkim dobrom – odnosno sa dobrim življenjem kojemu svi težimo. Savremenijim riječima kazano, riječ je i o nadnacionalnom patriotizmu jer se od onih koji obnašaju vlast nije tražila žrtva/život kao što su to oni tražili od nas s početka 90-ih na ovim prostorima kad su obećavali da ćemo 'jesti zlatnim kašikama'. Demonstracije kao izraz ne samo borbe za ljudsko pravo novorođenih beba, nego i za ljudsko dostojanstvo svih onih koji žive u BiH, pokazale su da građanstvo – tiha većina ipak postoji u BiH.

Iako je studentska reakcija bila znatno slabija od one koju su organizirali mahom zaposleni građani BiH – kulturni i javni radnici, bilo je važno da studenti razumiju ozbiljnost situacije. Iako su se studenti, koji su također protestirali u Republici Srpskoj, ogradili od sarajevskih demonstracija, i njihove zahtjeve treba pozdraviti jer su zahtjevi kao što je borba protiv kriminala i korupcije također izraz demokratske svijesti o društvu u kojem se živi.

Politika u BiH, to je već općenito poznata stvar, izgubila je sve moralne horizonte. Umjesto da budu pokretačka snaga istinskih promjena u zemlji – mnoge političke stranke su transformirane od vojnih hunti u preduzeća a političkog sadržaja, a političari u biznismene. Mnoge od njih je usud izbacio na nemirnu društvenu površinu. Njihova mentalna higijena je sramotna, ali bogami i oni koji navodno predstavljaju meunarodnu zajednicu. Meunarodna zajednica, nažalost, postaje dio problema, a ne dio rješenja za BiH. Ona nas je naučila da se bavimo posljedicama jer je partnere uglavnom tražila u liderima političkih stranaka, a nikad u institucijama ove države, u stručnjacima koji su kompetentni da obavljaju važne javne poslove. Meunarodna zajednica pokušala je da 'pripitomi nacionalizam' nude i građanima BiH okvir u kojem su moguće i samo kozmetičke promjene. Ista politička retorika od prvih višestranačkih izbora do danas dovela nas je u situaciju da alternativni diskurs – spram vladajućeg, dominantnog, etnopolitičkog – faktički i ne postoji i nije poželjan u zemlji. Zbog toga svi pokušaji u različitim reformama, od ustava, pravosuđa, medija, zakonodavstva, ostaju nedovršeni, dvosmisleni, jer niko ne želi da napravi bilo kakav iskorak koji bi narušio stabilnost etnopolitičkog poretka koji egzistira na proizvodnji krize, proizvodnji neprijatelja, koji razara bosanskohercegovačko društvo.

Proteste treba razumijevati u najširem smislu riječi – kao neki oblik slabokrvnog rješenja za BiH, koji hoće da osigura odgovarajuće kanale kroz koje civilno društvo može da utiče na politiku i zakone. Nakon naše prošlosti, koja je nažalost puna zločina, nasilja, nepravde, BiH i njeni građani imaju pravo na normalan demokratski razvoj, imaju pravo da pripadaju negdje prije nego nam se otvore širi horizonti. Sada kada nam je i susjedna Hrvatska u EU, i kada željno pričekujemo da i mi postanemo dio evropskog sistema bez obzira na sve njegove manjkavosti, građani BiH se usuđuju potraživati svoje pravo na pravno uređenu zemlju, a ne samo na pripadnost etniji, naciji.

Svjesna da je promjena etnopolitičkog sistema bolno pitanje za sve tri naše etnije, ali isto tako svjesna da mora postojati neko rješenje, demonstracije vidim i kao oblik preko kojeg građani ove zemlje pokušavaju da dobiju novi društveni aranžman koji će jačati poziciju građanina/individue ove zemlje, a ne aranžmane koje jačaju moć etnija, političkih stranaka, države ili bilo koga drugog. Borba protiv privilegija i diskriminacije, borba protiv korupcije i kriminala, borba protiv nasilja, moralni je imperativ svakoga ko živi u ovoj zemlji. Dok ne nađemo norme i procedure koje će nam priznati i dostojanstvo koje nas sljedeće (zapisano u prvom članu Opšte deklaracije o ljudskim pravima: "sva ljudska bića su rađena slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima"), svaki oblik građanskog neposlušnosti poželjan je u BiH. Samo univerzalistički zahtjevi građana za dostojanstvo koje pripada svim osobama, i koje zadržava konotacije samopoštovanja i socijalnog priznanja, i koje stoji izvan svih etničkih, entitetskih i nacionalnih granica, sprečavaju trenutno širenje puste retorike o ljudskim pravima bez ljudskog dostojanstva. Demonstracije jesu bile izraz svega toga!

pomirenje i uznemirenje u Makedoniji

(ne)uspesi inicijative za REKOM?

Biljana Vankovska*

Za sve aktere, uključujući i međunarodnu zajednicu koja je nametnula Ohridski okvirni sporazum kojim je završena nasilna faza konfliktnog ciklusa, uvek je bilo važnije gledati napred ka boljoj budućnosti nego okretati se stvarnosti, a najmanje prošlosti. Godinama nakon makedonskog konflikta, dok se u ostalim delovima bivše Jugoslavije otvarao proces suočavanja s prošlošću, u Makedoniji se stvaralo poseban oblik hipokrizije u pogledu međuetničkih odnosa, a time i kultura amnestije i zaborava.

Uzročna je to činjenica, ali i činjenica da se da Republika Makedonija, nekadašnja najjužnija i najsiromašnija republika bivše Jugoslavije, uvek zaostaje za ostalima, i u dobru i u zlu. Kada se radi o postignućima država u regionu, gde je mera uspeha stepen integracije u EU, stvara se utisak da dok svi, uključujući i Kosovo, prave korake napred, Makedonija nazaduje. Nasilni konflikt iz 2001. godine bio je poslednja epizoda serije ratova i unutrašnjih oružanih sukoba na teritoriji nekadašnje zajedničke države. Bio je to neobičan konflikt za jugoslovenske standarde: i po trajanju, i po broju žrtava i po stepenu razaranja, ali i po brzini oporavljanja. Kada je nasilje izbio u nekadašnjoj „oazi mira“, kako je Makedonija bila nazivana u meunarodnim krugovima u vreme krvoprolića u Hrvatskoj ili genocida u BiH, neki su bili uznemireni strepnjom i od eskalacije bez presedana, koja bi involvirala i susedne države (i one koje nisu bile deo SFRJ). Drugi, koji su razmišljali hladnijom glavom, ubrzo su došli do zaključka da je to „najnamešteniji konflikt na ovom tlu nakon rata u Sloveniji“. Ma kako bilo, posledice po ljude i po društvo nisu zanemarive ni danas, a ipak nikada nisu bile predmet ozbiljnije javne debate i brige. Za sve aktere, uključujući i meunarodnu zajednicu koja je nametnula Ohridski okvirni sporazum kojim je završena nasilna faza konfliktnog ciklusa, uvek je bilo važnije gledati napred ka boljoj budućnosti nego okretati se stvarnosti, a najmanje prošlosti. Godinama nakon makedonskog konflikta, dok se u ostalim delovima bivše Jugoslavije otvarao proces suočavanja s prošlošću u najviše zahvaljujući inicijativama koje su dolazile iz civilnog društva, raznih udruženja žrtava, veterana, izbeglica, logoraša, aktivista za ljudska prava, u Makedoniji se odvijao drugačiji proces. Naime, stvaralo se poseban oblik „političke korektnosti“, rekli bismo hipokrizije, posebno u pogledu meunarodnih odnosa izmeđ u Makedonaca i Albanaca, a time i kultura amnestije i zaborava. Delimice je takvo stanje lako razumeti i iz istorijske i kulturne perspektive, što se može videti i iz stare narodne mudrosti koja kaže „pospi to pepelom“ (turi mu pepel - na makedonskom), koja je poruka da prošlost treba zapretati zajedno s vatrom i da je treba zaboraviti. Tome je pogodovala i mera koja je preduzeta odmah nakon okončanja fizičkog nasilja u 2001. – zakonski je uvedena amnestija za sve uesnike konflikta, osim (kako je pisalo u Zakonu) za one slušajve za koje je nadležan Haški tribunal za bivšu Jugoslaviju. Sticajem okolnosti, Haško tužilaštvo je izabralo samo jedan slušaj koji je bio procesuiran, a u kome su optuženi bili makedonski etnički pogrekl (bivši ministar policije Ljube Boškovski, koji je dobio oslobađajuću presudu, i bivši telohranitelj predsednika Trajkovskog, javnosti totalno nepoznati Johan Tar ulovski, kome je izrečena kazna zatvora u trajanju od 12 godina). Preostala četiri

slušajve u kojima su osumnjičeni bili pripadnici albanske paravojne U K dobila su ulogu novih i za potkusurivanje u meunarodnim transakcijama unutar zemlje. Godinama se niko nije usudio dovršiti pokrenute istrage, a političke stranke su prebacivale vrh i kesten jedne drugima. Meunarodni akteri, uključujući i Karlu del Ponte, ne samo da nikada nisu ni pokazivali interes za dobijanje pravde za žrtve, nego su diskretno slali signale da ne bi bilo zdravo za fragilnu makedonsku demokratiju (ustvari, power-sharing ili konsocijacijski sistem) i za njeno sudstvo da se bavi ovim eksplozivnim pitanjima. Sudbine poginulih, mu enih i nestalih, pa čak i raseljenih, postale su talac „uspešne prietne postkonfliktnog oporavljanja“. Zaborav i zapostavljanje ovih bolnih pitanja postali su i ključ za opstanak makedonskih koalicionih vlada od 2002. naovamo, imajući u vidu da se one stvaraju od pobednika na izborima u podeljenom društvu, a u albanskom elektoratu stranka DUI, koja je nastala nakon demobilizacije U K, redovno i ubedljivo pobeđuje. U odsustvu drugih mehanizama tranzicije pravde (koncept koji je totalno nepoznat javnosti, pa čak i stranim i naučnim krugovima), krivni progonoj inteltelja bio je slamica za koju su se bili uhvatili posebno oni koji su se oselali zaboravljenima i zapostavljenima, uprkos stradanjima koja su preživeli. No, i ta zadnja nada je bila okončana nakon parlamentarnih izbora 2011. kada je DUI isporuila zahtev da e u i u staro-novu koalicionu samo pod uslovom da se pitanje etiri haška slušajve zauvek stavi *ad acta*. To je i uinjeno putem autentiniog tumačenja Zakona o amnestiji, kome su kumovali poslušni poslanici veine iz makedonskog i albanskog političkog bloka (VMRO-DPMNE i DUI). Javne reakcije skoro da i nije bilo, jer je pitanje pravde za malen broj žrtava postalo nebitno čak i u veinskoj, makedonskoj zajednici. Albanska zajednica je do ekala vest sa olakšanjem i kao potvrdu da je borba U K bila i legitimna, i pravedna i neokaljana zločinima.

Inicijativa za REKOM je 2006 godine započela širi regionalni konsultativni proces u vezi sa uspostavljanjem komisije koja bi utvrdila činjenice o ratnim zločinima i teškim povredama ljudskih prava na itavom području ex-Yu u periodu 1991-2001. Razumljivo, makedonski konflikt se po mnogo emu nije uklapao u regionalni (po)ratni kontekst, i u žiži debate je bio centralni konfliktni trougao (kako je to nazvao švedski istraživač mira Hakan Viberg) – Hrvatska, BiH i Srbija (s Kosovom). Govoriti i upoređivati makedonski konflikt s onim što se dešavalo u ostalim delovima regiona ponekad je bio pretežak zadatak, jer ma koju dimenziju da se pomene, moglo bi zvuchati kao nepristojnost, nepoštovanje pravih stradanja, pa i sprdnja s ostalim konfliktnim posledicama koje su bile i ostale neuporedivo teže od onih u Makedoniji (da o Sloveniji i ne priemo). Regionalni mozaik je postao kompletan tek nakon 2010. godine, kada se najprije Inicijativi za REKOM prikljuio jedan broj NVO i udruženja iz Makedonije (a na kraju i iz Slovenije). Bez ikakve povoljnije društvene klime ili otvorene debate, pa čak i kapaciteta i poznavanja materije, ovi aktivisti i entuzijasti su pokušali da „prošvercuju“ teme oko suočavanja s prošlošću i u podsete javnost i političare da bez pomirenja ne e biti trajnog mira. Uprkos svim hendikepima, tema je polako po elala da nalazi svoje mesto, a akcije Koalicije za REKOM su dobijale kakvu-takvu podršku građana prilikom raznih javnih kampanja i akcija (skupljanja potpisa, na primer). Kada je u jesen 2011. formiran Regionalni tim javnih zagovara a za REKOM, kao novi i prelazni oblik delovanja u funkciji prenošenja inicijative (i Statuta za REKOM) sa civilnog društva na politički nivo, javna zagovaračica se našla u jako neobičnoj situaciji: lobirati kod političara da daju podršku za konstituisanje regionalne Komisije samo nekoliko meseci nakon proširene i politički oktroirane amnestije čak i za zločine koji ne zastarevaju po meunarodnom pravu, a pri tome nemati veu podršku u društvu. Nasuprot svemu, činilo se da su i makedonski građani postali svesni da se bez suočavanja s prošlošću u ne može krenuti u budućnost. Sve kampanje koje su organizovane u koordinaciji s regionalnom Koalicijom za REKOM bile su pozitivno prihvaćene: iz Makedonije smo skupili značajan broj potpisa intelektualaca i umetnika na pismu upu enu svim predsednicima, onda poslali najve i broj razglednica predsednicima i skupili najviše potpisa (svakako, u odnosu na broj populacije). Makedonski predsednik Ivanov bio je prvi koji je sam odgovorio na razglednice, pozvao na razgovor prvo javnu zagovaraču iz Makedonije, a kasnije primio i delegaciju iz Regionalnog tima. Ubrzo je iz Makedonije bio imenovan prvi zvanični poslanik predsednika jedne države kao uesnik na planiranom regionalnom skupu na kome treba prvi put na meunarodnom nivou raspravljati o konkretnim koracima ka uspostavljanju Regionalne komisije (REKOM).

Ipak, vremena su bila turbulentna, pa je pitanje pomirenja ponekad zvuchalo (i još uvek dobija takav prizvuk) kao neslani vic ili kao ponašanje piromana. U vreme kada se na jednom nivou radilo na promovisanju regionalnog pristupa pomirenju i skupljanju činjenica, na terenu su se dešavale uznemirujuće stvari, kao paljenje verskih objekata, govor mržnje, nasilni protesti, tužnja izmeđ u mladih Makedonaca i Albanaca. Kao što to esto naglašava prof. Žarko Puhovski, da bi došlo do pomirenja, najpre treba

* Filozofski fakultet – Skopje. Javna zagovaračica za REKOM u Makedoniji

do i do uznemirenja jer suo avanje s prošloš u nije nimalo lak proces. To pretpostavlja da su se odnosi u društvu najpre normalizovali, da je društvo u stanju da otvori zapretane ili žive rane i da pošteno pogleda injenicama u o i, ma kako one bolne i neprijatne bile. Ali, na in na koji se u Makedoniji fingira „normalizaciju“, najviše posredstvom i s direktnim pritiscima me unarodnih faktora, ostavlja otvoreno pitanje: koliko je društvo spremno da se prihvati ovog teškog zadatka? Ma koliko politiki i društveni initelji govorili o tome da su posve eni miru i pomirenju, ipak njihovi postupci šalju druga ije poruke (dovoljno je setiti se „me uetni kog rata“ tokom prole nih lokalnih izbora u sredinama s mešovitim stanovništvom, kao Ki evo i Struga). Ono što je drugima možda teško videti jeste tužna injenica da je konflikt u Makedoniji daleko od nekakvog okon anja, a još dalje od onoga što se na engleskom zove „closure“. On tinja i traje, mada je oružano nasilje dobilo druga ije oblike, i najviše se prime uje u ugra ivanju novih oblika segregacije i diskriminacije (strukturno nasilje), ali i promocije ratnog herojstva i etnonacionalizma kao najviše vrednosti (kulturno nasilje). Ako je jedan od ciljeva Koalicije za REKOM da postidi aktere, politiku i postupke koji su doveli do žrtava, onda je Makedonija dobar primer neuspaha ovog poduhvata. Dok su na visokim državnim položajima li nosti koje su na jedan ili drugi na in ratni heroji, ljudska strana konflikta ostaje u tami, kao nešto što treba zaboraviti ili opravdati (kao nužna cena koju se „moralo“ platiti za bolje danas i sutra).

Ostao je gorak okus neuspaha i gubljenje nade da e se u dogledno vreme stvoriti kriti na masa koja e govoriti u ime svih žrtava, bez obzira na poreklo, i koja e pokazati da se nasilje mora osuditi. I dalje e godinama svako plakati samo nad svojim grobovima, a empatije ne e biti osim deklarativno. Jedina nada je da se bar broj grobova ne pove ava...

Nakon perioda u kome je tema pomirenja i REKOM-a polako ulazila u medije i javne debate, nastupio je antiklimaks. Naime, vra anje haškog osu enika Johana Tar ulovskog vladinim avionom i sve ani masovni do ek ispod Trijumfalne kapije pokazali su kako zaista su enje za ratni zlo in ne samo da nije ostvarilo moralnu dimenziju, nego da su podele i frustracije dublje nego u vreme pre izbijanja konflikta u 2001. Najgore od svega je to što je javna zagovara ica za REKOM ostala usamljeni glas koji je upozoravao da se zlo in zbog kojeg je osu en Tar ulovski zaista desio, da su u njemu stradali gra ani Makedonije albanske nacionalnosti i da je me u njima bilo civila, te da zato Tar ulovski ne može nikako biti heroj.

Ovakav stav je na sebe navukao gnjev ogromnog dela makedonske javnosti, ali i velike simpatije u albanskoj. Dok su prvi govorili o nacionalnoj izdaji, drugi su opet propustili poentu i interpretirali su taj stav kao podršku za upotrebu nasilja iz 2001. ak i u slu ajevima kada su žrtve bile civili makedonskog porekla. Nakon neuspelog pokušaja da se u debatu uklju e i albanski intelektualci koji bi svojim primerom pokazali da su „izdajnici“ i da su i „njihovi“ inili zla a da su ostali nedostupni za pravdu, ostao je gorak okus neuspaha i gubljenje nade da e se u dogledno vreme stvoriti kriti na masa koja e govoriti u ime svih žrtava, bez obzira na poreklo, i koja e pokazati da se nasilje mora osuditi. I dalje e godinama svako plakati samo nad svojim grobovima, a empatije ne e biti osim deklarativno. Jedina nada je da se bar broj grobova ne pove ava...

U ovakvom kontekstu, ipak, ima ne ega što daje ose aj da zalaganje za REKOM, i uopšte za pomirenje, ima efekata i smisla. Paradoksalno, ali u Makedoniji, koja uvek kasni za ostalima, tek sada po inju javne hajke i optužbe da je Inicijativa za REKOM deo me unarodne zavere, Sorosoida (kako im se ovde tepa), pokušaj da se ponovo uspostavi Jugoslavija, itd. Ove optužbe dolaze iz nacionalisti kih i ekstremnih krugova i medija, koje vlasti nažalost toleriraju, pa i podržavaju. Ako se javna zagovara ica uopšte i može pohvaliti da je nešto uradila tokom proteklih godinu-dve, onda je to uznemirenje ovih krugova. Jer suo avanje s prošloš u ne može bez uzburkivanja društva, na na in koji e na površini izbaciti sav onaj talog koji se godinama skrivao ispod površine, pa ak i dobijao civilizovane forme. Bez saznanja kolika je snaga mržnje, frustracije i trauma ne može se na i ni odgovaraju i na in za le enje društva. Ono što možda ipak predstavlja najve i hendikep i razo arenje dolazi iz krugova koji zbog politiki razloga nastoje diskvalifikovati javnu zagovara icu, a time i napore vezane za REKOM, optužuju ije za nacionalizam, i to ne u društvu, nego kod kolega iz regionalne inicijative.

Prokletstvo javnog zagovaranja za ovakav cilj je jedna od nau enih lekcija iz proteklih meseci i godine: da bi se civilnu inicijativu podiglo na viši nivo i predalo u ruke politiki arima, javni zagovara ne može u isto vreme „ratovati“ s onima koje moli da uzmu u obzir zna aj inicijative. Svaki pokušaj da se dobije podršku od onih koji imaju mo formirati REKOM drugi deo društva kvalifikuje kao približavanje, podršku nedemokratskim i nacionalisti kim politiki kim postupcima te vlade. Javni zagovara se nalazi u „sendvi u“ izme u svoje „baze“ i politiki ara, i uopšte medija i šire javnosti, koju mora da ubedi da je sazrelo vreme da se pitanje REKOM-a useli u politiki ke i diplomatske kuloare. To izaziva i dozu straha od ina predaje te dragocene zada e u ruke politiki ara, jer je dobro poznato da su oni skloni (zlo)upotrebama. Ponekad se postavlja pitanje vlastite savesti: kako reagovati kada politiki ari koji su dali podršku REKOM-u preduzimaju, u drugim sferama, stvari koje nisu dobre za društvo i za ljudska prava. I tako po inju premišljanje koje je blizu i samocenzuri (da se ne ugrozi širi interes, kao što je REKOM, pitaš se da li trebaš kritikovati).

Oni koji otvoreno seju mržnju, netrpeljivost i otpor prema REKOM-u su bar otvoreni u onome što rade. Ove koji navodno podržavaju REKOM i regionalni proces daleko je teže definisati: ako me u njima ima novinara, glumaca, režisera, aktivista koji nisu ni R od REKOM-a pomenuli i ni P od pomirenja zagovarali, a sva im je briga li nost javnog zagovara a, onda nešto duboko nije u redu ni s njihovom podrškom, jer ne radi se o li nostima nego o cilju koji premašuje i politiki ke i nacionalne i verske podele. Usred unutrašnje podele u makedonskom delu društva, u albanskom još uvek vlada mir i jedinstvo jer do sada se nije pokazao junak koji bi uznemirio pri u o opravdanim civilnim žrtvama. Tako stoje stvari sa (ne)uspesima REKOM-a u Makedoniji, ali niko nije ni mislio da je ovo lagan zadatak. Odned se mora po eti.

otpad u Hrvatskoj: organizirano kriminalno zbrinjavanje

Sergej Župani

Država pri gospodarenju posebnim vrstama otpada dijeli koncesije tvrtkama koje Fond izabere po nekom svom nahođenju, a potom istim tvrtkama koje je na takav način učinila monopolistima isplaćuje tolike iznose za uklanjanje otpadnih vozila koje ne uspijeva pokriti iz davanja na prodane automobile iz kojih se naplaćuje.

Bilo je to u Saboru Republike Hrvatske 27. lipnja ove godine kad je ministar zaštite okoliša na pitanje zastupnice nonšalantno konstatirao da je istina da je u Ministarstvu zaštite okoliša i prirode izvršena provala, te da doista jesu pokradeni ugovori o koncesijama na gospodarenje posebnim kategorijama otpada. I to baš oni ugovori koji su predmet istrage DORH-a* zbog navodnih multimilijunskih pronevjera državnog novca.

Samo etiri dana uo i primanja Hrvatske u EU, u parlamentu navodno pravno ure ene republike zastupnica Hrvatskih laburista Nansi Tireli doti no pitanje ministru zaštite okoliša Mihaelu Zmajlovi u postavila je s jako dobrim razlogom – rije je o biznisu od 700 milijuna kuna godišnje iz budžeta Fonda za zaštitu okoliša i energetsku u inkovitost. A ako se zna, a zna se, da je rije o državnoj agenciji s godišnjim budžetom od 1,2 milijardi kuna te da je proteklih godina Fond strašno kompromitiran dvjema optužnicama protiv bivšeg direktora Fonda Vinka Mladinea zbog milijunskih pronevjera, sasvim je razumljivo zašto bi svaka sumnja u daljnje izvla enje novca iz Fonda ili zataškavanje tragova o organiziranom kriminalu upalila zvona za uzbunu. Mladineo je u ožujku optužen u sklopu afere s Fimi medijom** za izvla enje 1,7 milijuna kuna državnog novca, a aktualna bi uskoro mogla postati i optužnica za oko 46 milijuna kuna štete koja je nastala, kako smatra DORH, u sumnjivom biznisu s dalmatinskim kraljem otpada Mihom Zrni em Marinovi em oko sanacije davno posrnule tvornice glinice u Obrovcu. I, naravno, sva je prilika da je rije tek o vrhu ledenog brijega.

koncesijski gospodari

Na pitanje zastupnice Tireli Zmajlovi se izvla io da je provala po injena još za vrijeme administracije bivše ministrice Marine Matulovi Dropuli . I to je valjda trebalo biti dovoljno. No, zastupnicu laburista zanimalo je i kako to da je Zakon o otpadu Vlada poslala u Sabor u posljednji trenutak u odnosu na obaveze prema EU i rokove, dakle u hitni postupak, iako je rije o zakonskom dokumentu za koji je vezano mnoštvo koruptivnih radnji. A da bi vrlo ozbiljnu tvrdnju i argumentirala, Tireli se pozvala na primjer iz prakse s obradom otpadnih vozila.

U Hrvatskoj su 2011. postojala samo dva koncesionara koji su obra ivali automobilske olupine. I to Cezar d. o. o., koji je sam obradio ak 99,59 % od ukupno 35.111,27 tona svih rashodovanih vozila te godine i Odlagalište sirovina d. o. o. koji je obradio pukih 0,41 %. Prevedeno na jezik novca, koji se uvijek isplati pratiti, od naknada za gospodarenje tom vrstom otpada Fond je prikupio 48 milijuna kuna, ali je onim tvrtkama koje je subvencionirao isplatio 65 milijuna kuna. Time je Fond ostao u gubitku od 17 milijuna kuna, što govori tek o tome da je sustav postavljen netržišno, neisplativo do razine blesavosti. Naime, država pri gospodarenju posebnim vrstama otpada dijeli koncesije tvrtkama koje Fond izabere po nekom svom naho enju, u konkretnom slu aju samo dvije, a

potom istim tvrtkama koje je na takav na in u inila monopolistima ispla uje tolike iznose za uklanjanje otpadnih vozila koje ne uspijeva pokriti iz davanja na prodane automobile iz kojih se napla uje. Da se ne spominje da je u kona nici rije o metalu, kojim se dalje vrlo unosno može trgovati kao sekundarnom sirovinom. Zašto se dakle subvencionira tvrtke koje su ionako u poziciji monopolista, i koje nakon svega još mogu dodatno zaraditi prodajom sekundarne sirovine?

To je, me utim, tek po etak. Pravi problem u stilu Tonyja Soprana po inje se nazirati kad se dozna da u Republici Hrvatskoj još uvijek nije mogu e sa sigurnoš u utvrditi broj vozila koja se godišnje rashoduje za otpad. Razlog tome je to što MUP ne evidentira registarske tablice takvih vozila, nego se kao broj otpadnih vozila koja se mora zbrinuti i za što Fond priprema odgovaraju e iznose, uzima broj vozila kojima te godine nije produžena registracija. To zna i da se praksa u našoj zemlji uop e ne obazire na sasvim jasnu mogućnost da mnoštvo gra ana svoje automobile ne registrira iz jednostavnog razloga što si u škripcu izme u minimalca, kredita, neisplate pla a i opasnosti od otkaza više ne može priuštiti taj luksuz.

Tako se 2011. dogodilo da su ukupno zbrinuta 45.853 vozila za otpad, ali je od toga za samo njih 9909 priložena ojava i knjižica vozila kao dokaz da više ne e biti korištena, dok je za sve ostalo, zna i za više od 35.000, priložen puki zapisnik komunalnih redara. O ito je rije o mjestu jako pogodnom za sarkazam, jer ispada da su naši komunalni redari 2011. godine bili tako revni da su po livadama Lijepe naše pronašli ak 35.000 olupanih automobila i da su ih potom skoro sve do jednoga prodali baš jednoj odre enoj tvrtki s koncesijom za gospodarenje olupinama.

proizvodnja za otpad i otkup

Sa sli nim primjedbama o gospodarenju otpadom, prvenstveno u okviru svoje resorne politi ke agende, svojedobno je izlazila i bivša ministrica zaštite okoliša Mirela Holy. No, njoj se dogodila medijski i politi ki apsolutno napuhana afera s curenjem maila zbog apeliranja da se nižu službenicu u HZ-u zaštiti od otkaza. Tvrdnje premijera o tome da je Holy zglajzala zbog visokih eti kih kriterija aktualne vlade naknadno su se razbile na primjerima mailova ministra a i a i nekih drugih lanova Vlade koji za puno ozbiljnije prekršaje nisu snosili nikakve kazne. Ubrzo su se, me utim, pojavile naznake da su Holy u politi kom smislu došle glave odre ene osobe koje nezakonito profitiraju na pri i s otpadom i Fondom za zaštitu okoliša i energetsku u inkovitost, a koje su shvatile da bi njihovi ekstraprofiti mogli presahnuti ukoliko prerевна ministrica doista provede u djelo sve ono što je planirala u initi u Fondu. Tome u prilog govore i prijetnje smr u koje je

* Državno odvjetništvo Republike Hrvatske (ur.)

**Tvrtka koja je u centru suđenja bivšem premijeru Sanaderu i suučesnicima po optužbi zbog izvlačenja velikih novčanih iznosa iz državnih institucija i poduzeća putem lažnih računa za nepostojeće usluge (ur.)

Holy primala upravo zbog politike prema otpadu, na što se ni premijer ni Vlada nisu obazirali, a prije nekoliko tjedana Mirela Holy je u intervjuu za tjednik *Express* takve sumnje i potvrdila.

Iako je taj dio s gospodarenjem ambalažnim otpadom, posebno PET ambalažom, predstavljao tek manji dio Holyinog ministarskog angažmana, u medijima je bio najekspoziraniji. U skladu s trivijalnošću medijskog prostora u Hrvatskoj, mediji su temu obradivali isključivo na razini hoće li penzici skupljene boce ubuduće moći prodavati u trgovinama za 50 ili za 30 lipa, upozoravajući na socijalne posljedice takvog poteza. Pritom se nitko nije prihvatio posla istražiti kako to da je godinama nakon početka primjene Pravilnika o ambalažnom otpadu u Hrvatskoj otkupljivano puno više ambalaže nego što je bivalo stavljeno na tržište. Tocnije, 2006. Fond je naplatio oko 400 milijuna kuna od proizvođača ambalaže kako bi se iz tog iznosa financiralo povlačenje tog otpada iz okoliša. Ali, iako bi logično bilo očekivati da se u tu svrhu isplati isti iznos, i to samo u slučaju da se reciklira apsolutno svaku bocu, svaku limenku, svaku kutiju ili omot nekog proizvoda, ispalilo je da je na ime prikupljanja i prerade tog otpada plaćeno 585 milijuna kuna. Odakle razlika koja je Fond, itaj: budžet RH i porezne obveznike, koštala 185 milijuna kuna?

Prve godine višak se moglo objasniti ambalažom koja je odranije ekala da ju se pokupi s ulica, iz prirode i ina e iz okoliša. Kontrolnih mehanizama još nije bilo, a i javnost je smatrala da je dobro da se pokupi sve to sme e potencijalno korisno kao sekundarna sirovina. U skladu s tim ve 2007. razlika izme u upla enog i ispla enog trebala je biti skoro pa nula. Ali se dogodilo upravo suprotno, 2007. godine razlika je iznosila 178 milijuna kuna, 2008. ak 206 milijuna, 2009. godine 123 milijuna kuna. Logi ni zaklju ak je bio da netko ili krivotvori neki dio u procesu subvencija, prikupljanja ambalaže, prijevoza i prerade u sekundarnu sirovinu ili da ljudi koji su shvatili da bez posebnog truda mogu jako zaraditi, jednostavno unose na tržište ambalažu za koju nitko nije platio davanja iz kojih bi se financiralo njeno zbrinjavanje nakon upotrebe.

Jedno od objašnjenja išlo je za tim da se ambalaža uvozi iz drugih zemalja (Slovenija, BiH, Srbija), a pojavile su se i naznake da su neki lovci u mutnom stali proizvoditi ambalažu a da u nju nisu ulijevali pi a. De facto su proizvodili otpad koji su potom prodavali trgovinama ili plasirali na neki sli an na in kako bi se domogli Fondovih naknada. Proizvodnja jedne boce koštala je oko 22 lipa, a za takvu se bocu pri odnošenju u trgovinu dobivalo 50 lipa. Razlika je bila zarada od više od 100%, a Fond je sve to pokrivao. Teško se oteći dojmu da je sustav bio smišljen upravo u takvom smjeru, jer je savršeno funkcionirao baš u ovakve svrhe, a apsolutno je bio nedjelotvoran na onaj na in kako je to prezentirano da bi morao biti.

Logi no, to bi onda zna ilo da je na djelu bio organizirani kriminal, i to po klasi nom mafijaškom modelu. 2008. godina je zna ajna i po tome što su se prvi put pojavile sumnje da ambalaža koja jednom u e u sustav, kroz njega pro e nekoliko puta kako bi se naplatilo višestruke naknade za zbrinjavanje otpada. Tek 2009. uvedena je obaveza da boce koje se prodaju trgova kim centrima moraju imati etiketu s navedenim pravom na otkupnu naknadu od 50 lipa. Ali, ni to još nije dovoljan kontrolni mehanizam, jer etikete imaju višejezi ne natpise, pa ako se neko pi e proizvodi za nekoliko nacionalnih tržišta, me u kojima i za hrvatsko, zna i s natpisima na svim jezicima, na sva ta tržišta stizat e boce s etiketama s naknadom od 50 lipa. Što zna i da se opet uredno može uvoziti otpad iz Srbije, Slovenije, odakle god, u Hrvatsku.

Taj dio je mogu zato što uop e ne postoji jedinstven informacijski sustav iz kojega bi se u svakom trenutku moglo znati iz koje se države i kada uvezilo koliko kojeg proizvoda. A dodatna besmislica koja apsolutno pogoduje crpljenju novca iz budžeta Fonda u mafijaške kanale je to što Fond ra una s tim da se svu ambalažu napunjenu pi ima koju se proizvede, ujedno i proda, pa proizvo a i pi a moraju pla ati kvartalno na sve proizvedeno bez obzira jesu li i koliko su prodali.

financiranje prelijevanja

Sljede i na in za ekstraprofit ista je legalizirana zlouporaba sustava. Obrava i PET ambalaže dobivaju otpad za 50 eura po toni, unato tome što je na tržištu cijena za takvu sekundarnu sirovinu daleko viša, u jednom trenutku iznosila je ak i 400 eura po toni. I nikom ništa da tu ambalažu tvrtke koje tako er imaju dozvolu za gospodarenje otpadom, a nemaju koncesije, ne mogu dobiti. Na taj na in koncesionari imaju isklju iv pristup i do osam puta jeftinijoj sirovini. Definitivno rješenje za taj i niz drugih problema bila bi burza otpada, gdje bi se cijene regulirale ponudom i potražnjom, bez koncesija. Na tome je intenzivno radila ministrica Holy, no to iz op epoznatih razloga nije uspjela i provesti, a ministar Zmajlovi po

tom pitanju nije uradio apsolutno ništa.

Ispada da Republika Hrvatska doslovno poklanja stotine milijuna kuna tvrtkama koje na vrlo sumnjiv na in uspijevaju profitirati iz neobjašnjivo katastrofalno postavljenog sustava. Primjera je bezbroj, samo ih treba iskopati. Razlika prihoda i rashoda za ambalažni otpad, primjerice, za 2010. i 2011. godinu bila je prakti no nula, iz ega bi se dalo zaklju iti da su udne igre napokon prestale. Doga a se me utim to da pojedine kategorije otpada u ogromnoj mjeri ne bivaju otkupljene u predvi enim odnosno proizvedenim koli inama. Konkretno, otpadnog papira je 2010. otkupljeno više nego dvostruko od predvi enog, a sljede e godine za etvrtinu više. Na kraju svake godine Fond je svejedno imao neutralnu bilancu, što se postiglo prelijevanjem novca predvi enog za vrste otpada koji se slabo ili nikako ne otkupljuje. Višeslojne kartonske ambalaže je, primjerice, 2011. godine prikupljeno i reciklirano samo 52 tone, a proizvedeno je ak 11.508 tona. Jedna od vrsta proizvoda na koje se tako er pla a naknada za zbrinjavanje su i elektri ne žarulje. Novac se prikuplja iz cijene gotovih proizvoda, ali u Hrvatskoj ne postoji ni jedno jedino mjesto za njihovo prikupljanje nakon što žarulje postanu otpad. A to onda zna i da se sav taj skupljeni i nepotrošeni novac prelijeva u ispla ivanje naknada za vrlo sumnjive koli ine sasvim druga ijih vrsta otpada.

naftni vrhunac i nagli porast ugljika

Timothy Mitchell*

Ugljicna demokracija obuhvata razumijevanje odnosa ovisnosti i rad na tim odnosima te na opasnostima koje iz njih slijede. Ovdje ćemo istražiti ovisnost sistema kredita o energetskim terminskim aranžmanima. Kakva demokratska politika može to uzeti u obzir?

Je li riječ o nenamjenskom trošenju novca, organiziranom kriminalu i zlorabi ovlasti u poslovanju? Teško se oteti dojmu da bi praksom u 28. članici EU impresioniran ostao čak i Tony Soprano s kompanjonima. A lako je moguće da su iz tog razloga istražitelji u određenom trenutku praktički kampirali pred arhivom Ministarstva zaštite okoliša, pritom tražeći da se prijavi svaki dokument koji se odnosilo vani dok je trajala istraga.

Je li riječ o nenamjenskom trošenju novca, organiziranom kriminalu i zlorabi ovlasti u poslovanju? Teško se oteti dojmu da bi praksom u 28. članici EU impresioniran ostao čak i Tony Soprano s kompanjonima. A lako je moguće da su iz tog razloga i USKOK* i DORH u određenom trenutku praktički kampirali pred arhivom Ministarstva zaštite okoliša, pritom tražeći da se prijavi svaki dokument koji se odnosilo vani dok je trajala istraga. No, DORH o tome do danas nije izustio ni slova. A nije da ne nedostaje materijala za osnovanu sumnju.

2006. godine, kada je započeto prikupljanje i otkup otpadne ambalaže za piće, a u prvih devet mjeseci prikupljeno je 472 milijuna boca. E, da bi u samo tri preostala mjeseca te godine bilo prikupljeno čak 435 milijuna boca! Slika stvari nastavile su se i 2007., pa se procjenjuje da je samo po toj osnovi pokriveno čak 500 milijuna kuna državnog novca. Nadalje, do 2010. godine Fond je zabilježio gubitak od 720 milijuna kuna, a ako se u obzir uzme sve ono prikrivanje poslovanja s jednom vrstom otpada neiskorištenom bilancom iz poslovanja s nekim drugima, dolazi se do konačnih procjena od milijardi kuna pronevjerene državnog novca.

Unatoč svemu tome, od postojećeg modela država ne namjerava odustati, što je slučaj s ovom vladom jednako kao i s onima prethodnima. Pa ako vlada i nakon svega, umjesto da doista provodi proekološku politiku, nastavlja dopuštati sve otvoreno organizirani kriminal u razmjerima od nekoliko milijardi kuna nauštrb državnog budžeta, i to u vremenima ekonomske recesije, logično je zaključiti da sve skupa ne bi bilo moguće bez katastrofalno visoke razine suradnje vladajućih političkih struktura. I to u nekoliko mandata.

Uostalom, zar bi se u nekom drugom posloženom okruženju osoba poput Mihaela Zmajlovića usudila u Saboru poručivati da mu se praktično ne može ništa za svinjarije iz njegovog ministarstva jer je to, kao, neizbježna i neizbježna i neizbježna i problem. Pa koliko koštalo da koštalo.

Izgleda da su prošle godine Sjedinjene Države ušle u novo doba obilja energije. Ekstrakcija plina i nafte iz formacija škrljevca dovela je do najbržeg porasta nove ponude energije u povijesti ove zemlje.¹ Politički lideri i informativni mediji taj nagli zaokret u 35-godišnjem opadanju proizvodnje fosilnih goriva u SAD prikazuju kao znak oporavka nacionalne neovisnosti zemlje.² Nakon sloma financijskih institucija 2008. – koji je rušenjem dioničkih tržišta, penzijskih fondova i vrijednosti imovine zbrisao bilijune dolara bogatstva te u recesiji koja je uslijedila doveo do gubljenja sedam miliona radnih mjesta u SAD – nagli energetski rast također izgleda kao obećanje povratka realnog bogatstva. Krvka papirnata privreda financijskih špekulacija i potrošačkih kredita ustupila bi mjesto "potencijalnoj reindustrializaciji SAD" izgrađenoj na solidnom temelju širenja materijalnih resursa.³

Za druge taj izvor obilja ne prijeti novopronađenom neovisnošću nego produbljivanjem ovisnosti. Novi plin i nafta iz škrljevca pojačat će dugoročno oslanjanje na fosilna goriva, čija je proizvodnja postajala sve skuplja. Povijesne razine suša, otapanje leda Arktičkog mora, valovi vrućine i poplave te sve veća učestalost drugih ekstremnih vremenskih događaja mnoge su podsjetili na dalji proračun** ovisnosti.⁴ Taj proračun određuju tri brojke: dva stupnja Celzija – cilj prihvacen u Kopenhagenskom sporazumu o klimi kao prosjecni porast globalne temperature ispod kojega se još može izbjeći najopasnije efekte antropogenih promjena klime; 886 gigatona – količina ugljičnog dioksida koju civilizacija može unijeti u atmosferu između 2000. godine i sredine stoljeća i još uvijek imati šanse da ostane ispod granice od dva stupnja, s tim da smo više od jedne trećine tog budžeta iskoristili u prvom deceniju ovog stoljeća, pa nam za trošenje do 2050. ostaje samo 565 gigatona; i 2.795 gigatona – ugljični potencijal dokazanih rezervi ugljena, nafte i plina u vlasništvu svjetskih javnih i

* Timothy Mitchell predaje na Columbia University. Međutim u knjigama koje je objavio su *Colonising Egypt*, *Rule of Experts* i *Carbon Democracy*. Članak je adaptiran iz pogovora džepnom izdanju knjige *Carbon Democracy*, koju upravo objavljuje Verso Books; objavljen je u časopisu *Dissent* 25. 6. 2013. (lokacija na webu: http://www.dissentmagazine.org/online_articles/peak-oil-and-the-new-carbon-boom).

Zahvaljujemo izdavaču Verso Books što je odobrio besplatno pravo objavljivanja ovog prevoda.

** časopis *Dissent* nastavlja objavljivati priloge o energiji i okolišu.

¹ U.S. Energy Information Administration, "Monthly Energy Review", mart 2013., dostupno na www.eia.gov. Proizvodnja primarne energije SAD porasla je od 72,6 trilijuna BTU 2009. na 79,2 2012., pri čemu 85 posto tog porasta otpada na fosilna goriva.

² Clifford Krauss i Eric Lipton, "US Inches Toward Goal of Energy Independence", *New York Times*, 23. 3. 2012., A1.

³ Ed Morse, *Wall Street Journal* (online), 19. 3. 2012., dostupno na online.wsj.com. Autor je bio čelnik globalnog istraživanja roba u Citigroup.

** riječ "proračun" rabim u njenom normalnom značenju kalkulacije, calculusa, a ne u onome koje joj je dano u hrvatskom novogovoru (kao nepotrebna zamjena za budžet) – prev.

⁴ O odnosu između antropogenih promjena klime i ekstremnih vremenskih događaja usp. International Panel on Climate Change, *Managing the Risks of Extreme Events and Disasters to Advance Climate Change Adaptation*, uredili C.B. Field et al., Cambridge University Press, za IPCC, Cambridge 2012.

privatnih poduzeca te vladâ.⁵ Ova posljednja brojka je pet puta ve a od preosta-log budžeta ugljika. Energetske tvrtke, koje dominiraju na popisima najve ih svjetskih korporacija, pate od sve dublje ovisnosti. Ovisne o tome da se kao financijska aktiva ura unava rezerve fosilnih goriva od kojih etiri petine moraju ostati u zemlji, ukopane i neura unate, ako ozbiljno namjeravamo održati mogu nost života na ovoj planeti.

Uglji na demokracija obuhva a razumijevanje odnosâ ovisnosti i rad na tim odnosima te na opasnostima koje iz njih slijede. Ovdje emo istražiti ovisnost sistemâ kredita o energetskim terminskim aranžmanima. Kakva demokratska politika može to uzeti u obzir?

U 1970-ima i 80-ima svršetak poslijeratnog velikog rasta u Sjedinjenim Državama i drugim industrijaliziranim zemljama donio je kraj uređenju na kojem je bila izgrađena poslijeratna ugljicna demokracija. Ekspanzija industrijske proizvodnje zasnovana na nafti – te sve viša produktivnost koju je omogućila ponuda energije čija je cijena padala a obujam bujao svakog decenija, bez potrebe da se polaže racune za troškove iscrpljenja ili promjene klime – dopustile su da industrijska radna snaga uživa sve veći prosperitet i poboljšanje socijalnog blagostanja a da se time ne ugrožava profit koji uživaju vlasnici i upravljači krupnih tvrtki. Od 1970-ih, kada su troškovi energije porasli, a jeftinija radna snaga postala raspoloživa u novo industrijaliziranim zemljama, tvrtkama i njihovim investitorima postalo je teško proizvoditi sve viši profit iz proizvodnog rada kod kuće. Kapitalu koji je ranije profitirao od upošljavanja ljudi u tvornicama uz rastuće nadnice trebao je alternativni način da povećava svoju vrijednost. Novo rješenje uoci prelaza u 21. stoljeće bilo je uposliti ljude kao zajmoprimce.⁶

⁵ Bill McKibben, "Global Warming's Terrifying New Math", *Rolling Stone*, 2. 8. 2012.; "Unburnable Carbon — Are the World's Financial Markets Carrying a Carbon Bubble?" dostupno na www.carbontracker.org. Od deset najvećih svjetskih kompanija po prihodima, sedam su naftne kompanije, kao i 11 od 20 najvećih. Većina ostalih su kompanije za distribuciju energije i proizvođači automobila, koje su po tome blisko povezane s industrijom fosilnih goriva (*Fortune* 'Global 500', na money.cnn.com). Jedna gigatona je milijarda tona.

⁶ O toj promjeni usp. Maurizio Lazzarato, *The Making of the Indebted Man*, Semiotext(e), Los Angeles 2012. i David Graeber, *Debt: The First 5,000 Years*, Melville House, Brooklyn, New York 2011.

iscrpljivanje nafte, crpljenje profita

U poslijeratnim decenijama potroša ki dug je rastao postupno, kroz programe koji su organizirali na ine života s jakim udjelom ugljika: u Sjedinjenim Državama i drugdje država je subvencionirala hipoteke da potaknu rast predgra a, a proizvo a i vozila stvarali su kreditne programe za prodaju automobila o kojima ovisi život u predgra u. Ekspanzija potroša kog duga u 1980-ima je zapo ela širokom upotrebom plasti ne kreditne kartice, a pratio ju je nagli porast dodatnih hipoteka. U 1990-ima i 2000-ima oba oblika zaduživanja proširila su se na one s nižim dohotkom i višom razinom rizika, dok su se razvijala financijska oru a za ocjenu kreditnog boniteta i spajanje u 'pakete' te izvla enje profita iz neoptimalnih zajmova. U Sjedinjenim Državama je ukupni dug ku anstava, koji je 1950. bio blizu nule, a u 1970-ima došao do oko jednog biliona dolara, 2001. ve bio porastao na oko 7,5 biliona dolara, a do 2008. se gotovo udvostru io, dosegnuvši 14 biliona dolara. Druge razvijene privrede stvorile su sli ne ili više stope duga ku anstava.⁷ Oni koji imaju kapital nisu više gradili tvornice da bi iz rada dobivali profit. Umjesto toga, uredili su svjetove potroša ke potrošnje, u kojima su ku anstva u sve ve im mogu nostima posu ivanja nalazila kompenzaciju za stagnaciju realnih nadnica, sve duže radno vrijeme te niže razine sigurnosti i blagostanja.

Ekspanzija industrijske proizvodnje zasnovana na nafti omogućila je da industrijska radna snaga uživa prosperitet i poboljšanje socijalnog blagostanja, a da se time ne ugrožava profit krupnih tvrtki. Od 1970-ih, kapitalu koji je ranije profitirao od upošljavanja ljudi u tvornicama uz rastuće nadnice trebao je alternativni način da povećava svoju vrijednost: uposliti ljude kao zajmoprimce.

Taj svijet dugova bio je vrlo profitabilan za banke s Wall Streeta i druge tvrtke koje su ga aranžirale i živjele od naknada, uplata kamata i derivata koji su slijedili. Ali bio je previše fragilan da bi preživio etverostruki porast cijena nafte izme u 2005. i 2008., koji je pridonio propasti usporivši veliki porast gradnje ku a i natjeravši obi ne potroša e da proglaše nemogu nost otpla ivanja druge hipoteke i ostalih dugova. Me utim, prije nego što je mjehur stambene gradnje po eo pucati, cijene nafte su ve bile pripomogle njegovom napuhavanju. Državni investicijski fondovi Saudijske Arabije i drugih proizvo a a OPEC-a, zbog razo aranja niskim prinosom na državne obveznice SAD i sve nižom vrijednoš u ameri kog dolara, izgleda da su dio svojeg rastu eg prihoda u petrodolarima premjestili u investicije koje nude bolji prinos, uklju uju i vrijednosnice s hipotekarnim jamstvom.⁸ Eksplozija trgovanja derivatima u godinama prije sloma bila je povezana s tim volatilnim tokovima petrodolara nastalima uslijed bujanja cijena nafte na naftnom vrhuncu.

Na drugim je mjestima ucetverostrucenje cijene nafte imalo druge efekte. Za najveći dio svijeta najvažniji je bio upliv koji je ono, u interakciji s drugim aspektima ugljicne demokracije, imalo na cijenu hrane. Godine 2007.-2008. globalne cijene mnogih osnovnih vrsta hrane su se udvostrucile. Taj porast bio je posljedica kombinacije suša te drugih ekstremnih vremenskih uvjeta, porasta troškova proizvodnje zbog velikog korištenja naftnih derivata i sintetičkih gnojiva u industrijskom ratarstvu, i jako proširene prenamjene kukuruza s prehrambenog usjeva na industrijski usjev za energiju. U Sjedinjenim Državama se sada za proizvodnju etanola koristi približno 40 posto proizvodnje kukuruza – najzastupljenijeg usjeva te zemlje, koji predstavlja oko jedne trećine svjetske ponude. Tu preobrazbu iz hrane u gorivo za unutrašnje sagorijevanje pospješio je nov vladin zahtjev da svaki galon goriva bude pomiješan s etanolom. Taj porast cijene hrane, skupa s poteškocama nastalima uslijed skoka cijena energije, pridonijeli su stvaranju podloge za pobune arapskog proljeća.

⁷ U.S. Federal Reserve, Consumer Credit-G19, dostupno na <http://www.federalreserve.gov/econresdata/statisticsdata.htm>, te Flow of Funds, na <http://www.federalreserve.gov/apps/fof>; IMF, "Dealing with Household Debt", *World Economic Outlook*, april 2012.: 89.

⁸ Kent Moors, *The Vega Factor: Oil Volatility and the Next Global Crisis*, Wiley, Hoboken, NJ 2011., str. 73-4.

Porast cijena nafte, koji je pomogao u pokretanju financijske propasti, imao je još jednu posljednicu: nagli rast ugljikovodika u SAD nakon 2009. godine. Kada se naftu prodavalo po 100 dolara za barel, a cijena plina se više nego udvostručila i dosegla osam dolara za hiljadu kubičnih stopa, postalo je izvedivo bušiti za naftu i plin u onim dijelovima Sjedinjenih Država u kojima je proizvodnja ranije bila neekonomična jer su resursi tako raspršeni i teško ih je bilo izvlačiti. Ugljikovodike se sada posebice moglo izvlačiti iz formacija škrljica – pravaca formiranih od gusto stisnutih djelića gline, tako nepropusnih da čak ni prirodni plin ne može lako protjecati kroz njih, ali u kojima se nalaze uske pukotine u kojima se mogu nakupiti džepovi plina i nafte. Kako taj plin iz škrljica i nafta iz kompaktnih formacija ["tight oil"] ne mogu teći kroz stijenu, kao što se događa s konvencionalnom naftom i plinom, treba napraviti bušotine koje će zahvatiti što je moguće više pukotina. Bušači se služe dvjema tehnikama, koje su bile razvijene prije više decenija: horizontalnim bušenjem, koje omogućuje da svrdlo slijedi pravac stijene te, u usporedbi s vertikalnom bušotinom, uvelike poboljšava izgled za zahvaćanje pukotina, i hidrauličko frakturiranje, ili fracking, koje razdvaja priljubljene stijene te omogućuje fluidima da dođu do bušotine duž umjetnih pukotina iz obližnjih prirodnih pukotina koje nisu direktno zahvaćene.

Visoka cijena proizvodnje nastaje zbog troškova tih metoda i pribavljanja vode koju se koristi za frakturiranje i kasnije odlaganje zagađenih ostataka. Cijena naftnog bušenja u SAD raste eksponencijalno. Dok je u 1980-ima i 90-ima u prosjeku iznosila 50-100 dolara po stopi,⁹ cijena bušenja se do 2002. već udvostručila na 200 dolara po stopi, ponovo se udvostručila na 400 dolara do 2006., a 2012. se već približila iznosu od 800 dolara po stopi. Štoviše, budući da se nafta i plin u škrljastim naslagama ne mogu prirodno kretati prema bušotini, iz svake se bušotine proizvodnja smanjuje vrlo brzo. U Bakken Formation, najvećim naslagama nafte iz kompaktnih formacija u Sjedinjenim Državama, stopa opadanja je 69 posto u prvoj godini a 94 posto tokom prvih pet godina, u usporedbi s četiri do 4,5 posto godišnje za konvencionalnu naftu. Posljedkom toga, procjenjuje se da proizvođači moraju svake godine bušiti po 6.000 novih bušotina samo da bi održali proizvodnju, po cijeni od gotovo šest miliona dolara po bušotini!¹⁰ Doda li se tome troškove zakupa zemlje te sve veći broj izvora kako se najizgledniji prostori iscrpljuju, a novi izvori postaju manje produktivni, i dobivate djelatnost u kojoj se potreba za novim kapitalom ubrzava.

Za razvoj svoje djelatnosti proizvođači nafte i plina iz škrljica oslonili su se na još jednu tehnologiju: ne tehnologiju ekstrakcije energije, nego na sredstva stvorena za ekstrakciju novca od investitora. Nakon propasti špekulativnog tržišta stambenih hipoteka 2008., plin iz škrljaca i nafta iz kompaktnih formacija ponudili su Wall Streetu novo polje za špekuliranje i ubiranje naknada. Mogućnost zarađivanja profita iz frackinga stvorila je nagao porast kupovanja i prodavanja zakupa za bušenje i dionica kompanija koje daju projekcije profita iz novih rezervi.

Godine 2012. već je 10 posto zemljišnog prostora 48 nizinskih država SAD bilo dano u zakup za naftu i plin, po čemu je to postalo najveće korištenje zemljišta u zemlji, nadmašivši područja zasijana čak i najzastupljenijim usjevom kao što je kukuruz. Kompanije za bušenje, špekulanti zemljištem i banke koje promovi-čaju taj razvoj tržišno plasiraju investitorima proces horizontalnog bušenja i frackinga kao proces inženjeringa sličan proizvodnji, s većom vjerojatnošću proizvodnje nego kod bušenja konvencionalnih bušotina koje više ovise o fizičkim karakteristikama nafte i geolojskim svojstvima stijena na izvoru.

Istraga koju je proveo Post-Carbon Institute dokazuje da je Wall Street tu djelatnost prenapuhano prikazao, što je omogućilo priljev investicija. Bum plina iz škrljica, koji je prethodio razvoju nafte iz kompaktnih formacija, doveo je do pretjerane ponude i rušenja cijena plina. Banke su tada ponovo profitirale, od naknada za postupke preuzimanja i spajanja tvrtki u poteško-

ama do kojih je zbog toga došlo. Djelatnost su sve više vodili bankari i analitičari investicija, tako da se u odlučivanju o bušenju nije moralo raditi o maksimaliziranju dugoročne proizvodnje, nego o tome da se dosegne brojke koje su kao cilj postavili analitičari s Wall Streeta, kako bi investicijski novac i dalje pritekao.¹³

Iznenadno obilje nafte u Sjedinjenim Državama ustvari je odraz globalne oskudnosti. Bum škrljevaca koristi se za obezvređivanje dokaza o naftnom vrhuncu; taj je nagli porast zapravo njegov posljednji simptom. Prolazi era lako dostupne, jeftino proizvedene, stalno rastuće ponude konvencionalne nafte koja je oblikovala politiku 20. stoljeća.

Kada sam u aprilu 2013. posjetio zapadnu Pennsylvaniju, u središtu regije Marcellus Shale glavna tema razgovora me u inženjerima za fracking u lokalnom hotelu bila je nova uloga bankara, "kojima je svima oko 25 godina", u odlučivanju o tome u kojim pokrajinama bušiti i kako tržišno plasirati proizvod. Jedan inženjer bio je nedugo prije toga prisustvovao konferenciji u Houstonu o stanju industrije frackinga, gdje se našao okružen bankarima i vlasnicima *private equity*. "Bio sam jedini tip na konferenciji", rekao je, "koji nije imao dugmad za manžete na košulji".

Nije jasno koliko će dugo trajati ovaj nagli rast. Arthur Berman, naftni geolog i kolumnist za *World Oil*, časopis o naftnoj industriji koji izlazi od 1916., uporno je postavljao pitanja o prenapuhanim tvrdnjama o proizvodnji iz škrljaca. Zatražili su od njega da svoju kolumnu više ne posvećuje tom pitanju, pošto su se našli pod pritiskom dviju naftnih kompanija koje su se reklamirale u tom časopisu. Kada urednik nije dovoljno brzo zaustavio te kolumne, on sam je otpušten. Kao uvijek s terenskim iskustvom i fizikalnom naobrazbom, nagovijestio je da će on biti "zadnji urednik World Oila s tehni kim obrazovanjem, dio loze tehni ki kvalificiranih urednika koja je trajala decenijima".¹⁵

granice antropocena

Iznenadno obilje nafte u Sjedinjenim Državama ustvari je odraz globalne oskudnosti. Bum škrljevaca koristi se za obezvređivanje dokaza o naftnom vrhuncu; taj je nagli porast zapravo njegov posljednji simptom. Prolazi era lako dostupne, jeftino proizvedene, stalno rastuće ponude konvencionalne nafte koja je oblikovala politiku 20. stoljeća. Najveća svjetska korporacija, ExxonMobil, objavljuje godišnji scenarij, *The Outlook for Energy*, koji svake godine prikazuje sliku porasta stanovništva, sve veće potrošnje i stalnog rasta potražnje za energijom o čemu ovisi vrijednost njenih vlastitih dionica. Ali čak i ExxonMobil sada, pri kraju svojeg izvještaja za 2013., uvažava

¹³ Ibid.

¹⁴ Osobna obavijest, Moon, Pennsylvania, 1. 4. 2013.

¹⁵ Usp. blog od 6. 11. 2009. na <http://petroleumtruthreport.blogspot.ca>.

⁹ Usp. www.eia.gov/dnav/pet/pet_crd_wellcost_s1_a.htm. Cijene su iskazane u nominalnim dolarima, ali brojke s uraunatom inflacijom su slične.

¹⁰ J. David Hughes, "Drill, Baby, Drill: Can Unconventional Fuels Usher in a New Era of Energy Abundance?" Post-Carbon Institute, februar 2013., dostupno na www.postcarbon.org.

¹¹ Usp. napis Johna Dizarda u *Financial Timesu* o škrljastim naslagama: "pored tehnologije, možete zahvaliti i razvijenijoj američkoj sposobnosti za izvlačenje novca od investitora", u "Shale Gas Numbers May Not Add Up", 1. 11. 2009. Po tome nagli rast škrljaca podsjeća na nagli rast u vezi s transkontinentalnom željezničkom prugom u SAD prije 150 godina. Usp. Richard White, *Railroaded: The Transcontinentals and the Making of Modern America*, W. W. Norton, New York 2012.

¹² Deborah Rogers, "Shale and Wall Street: Was the Decline on Natural Gas Prices Orchestrated?" Post-Carbon Institute, februar 2013., dostupno na www.postcarbon.org.

da je ponuda konvencionalne nafte dosegla vrhunac i da će postupno opadati.¹⁶ Vrhunac je izraz činjenice da su naftne tvrtke iz zemlje ve iscrpile oko polovine pridobivih zaliha konvencionalne nafte i da će ostatak proizvoditi po sporijim stopama i uz sve veće teškoće.

ovje anstvo je sada, od nastanka suvremene naftne industrije 1860-ih, potrošilo oko dva biliona barela nafte. Vrijedi ponoviti da je za sagorijevanje prvog biliona trebalo oko 130 godina, ali smo kroz drugi bilion prošli za samo 32 godine. O tome koliko e brzo nastupiti vrhunac ponude nekonvencionalne nafte i drugih fosilnih goriva procjene se razlikuju. Ali po bilo kojem scenariju, stopa njihovog iscrpljivanja je zapanjuju a. Fosilna goriva u svijetu formirala su se iz 500 miliona godina sun evog sjaja pohranjenog u zemlju. Bilo da ve inu tog "kapitala koji su ovje anstvu ostavila druga živa bi a" potrošimo u toku tristo ili etiristo godina, iz perspektive geolojske povijesti, pa ak i puke ljudske povijesti, era antropocena je kratka i izvanredna.

Termin antropocen, koji se ne nalazi u scenarijima ExxonMobila, jest oznaka koju su usvojili geolozi i znanstveni ekolozi kao opis najnovije ere u kojoj ljudi, skupa s materijalnim i tehni kim silama, djeluju ne samo kao animalan i društven agens, nego kao globalna kemijska, biolojska i geolojska sila. Geolojski jezik ne zahva a toliko kratko u vremena u kojem je energija fosilnih goriva omogu ila djelovanje u novim razmjerima, nego izvanrednu dužinu vremena kroz koje e se, gledaju i unaprijed, osje ati u inke tog kratkog djelovanja. Na ini zajedni kog života koji su velikim dijelom nastali unutar posljednjih sto godina, a iji se intenzitet ubrzava tek od 1945., oblikuju ovaj planet za sljede ih hiljadu godina, a možda i za sljede ih 50.000.¹⁷

Iz te perspektive, optimizam ExxonMobila i drugih naftnih korporacija, koji nalazi odjek u informativnim medijima u SAD, a po kojem bi nagli porast proizvodnje iz škriljaca i druge rezerve ugljena, nafte i plina koje e se tek otkriti, mogli produžiti eru širenja upotrebe fosilnih goriva na još 20-30 godina, djeluje neobi no deplasirano. Projicirana otkri a e nam omogu iti da nakratko udvostru imo ili utrostru imo stopu po kojoj sagorijevamo fosilna goriva, uz potencijalno katastrofalne posljedice po kolektivni život. Ali te su projekcije potrebne da bi se omogu ilo dalji rast cijena dionica ExxonMobila i drugih svjetskih divovskih kompanija, zajedno sa sve ve im priljevom kredita ija cirkulacija i širenje ovise o prora unima budu eg obilja. Budu i da postoji tendencija da ekstravagantne tvrdnje u vezi s naglim rastom proizvodnje iz škriljaca zamagle širu sliku, vrijedi razmotriti što se doga a u ostatku svijeta.

ograni en rast konvencionalne proizvodnje

Godine 2005. stopa proizvodnje nafte u zemljama izvan Sjedinjenih Država dosegla je plato iznad kojega se ne može pomaknuti.¹⁸ ak i da bi ostala na tom platou, kao što znamo, u proizvodnju treba svake godine uvoditi nove bušotine da bi se nadoknadilo opadanje proizvodnje na postojećim poljima. Stopa opadanja, po proizvodnji ponderiran prosjek stope porasta ili opadanja nafte proizvedene na svim važnijim svjetskim poljima, teško je procijeniti. U junu 2012. projekt Geopolitics of Energy u Belfer Center for Science and International Affairs na Univerzitetu Harvard, koji financiraju BP i druge energetske kompanije, objavio je neumjereno optimističnu prognozu niskih stopa opadanja te odatle i porasta ponude, o čemu su informativni mediji diljem svijeta oduševljeno izvještavali. Znanstvenici u UK brzo su pokazali da se ta prognoza zasniva na krivom citanju raspoloživih podataka te na elementarnoj i sramotnoj aritmeti koj

¹⁶ ExxonMobil, "Liquids Supply by Type", *The Outlook for Energy: A View to 2040*, 38, dostupno na <http://www.exxonmobil.com/energyoutlook>. ExxonMobil je najve e svjetsko dioni ko društvo po neto dohotku, oko 50 posto ve e od Applea, Inc., koji ga je 2012. pretekao kao najve i po vrijednosti dionica; usp. <http://www.ft.com/intl/companies/ft500>.

¹⁷ Paul J. Crutzen i Christian Schwägerl, "Living in the Anthropocene: Toward a New Global Ethos", *Environment* 360, 24. 1. 2011., dostupno na <http://e360.yale.edu>. Paul Crutzen, znanstvenik koji je popularizirao taj termin, sada predlaže da antropocen ne datiramo od početka industrijalizacije oko 1800. godine, nego od 1945. i početka "velikog ubrzavanja", razdoblja što ga dijelom određuje sve brže korištenje nafte. Usp. Will Steffen, Paul J. Crutzen i John R. McNeill, "The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature?" *Ambio* 36: 8, 2007: 614–21; te Paul Voosen, "Geologists Drive Golden Spike Toward Anthropocene's Base", *Greenwire*, 17. 9. 2012., dostupno na <http://www.eenews.net/gw>. Usp. i Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History: Four Theses", *Critical Inquiry* 35, 2009: 197–222.

¹⁸ Svjetska proizvodnja sirove nafte i kondenzata ne pokazuje porast od 2005., kada se nalazila na 72,5 miliona bpd (barela dnevno), pa sve do 2009.; do 2012. je marginalno porasla na 75,5 miliona bpd, pri čemu oko 70 posto tog porasta otpada na Sjedinjene Države (www.eia.gov).

grešci, o čemu se međutim nije tako široko izvještavalo.¹⁹ Suočen s godišnjom stopom opadanja od četiri ili čak 4,5 posto, svijet bi svake četiri, možda čak i tri godine morao otkrivati i uključivati ekvivalent Saudijske Arabije – ili, moglo bi se isto tako reći, neke nove Sjedinjene Države, s cijelim njihovim bumom škriljaca – samo da bi održao sadašnje stope proizvodnje.²⁰

Pouka iz Ugljične demokracije jest da se demokratske mogućnosti ne može predviđati izravno iz oblikovanja društveno-tehničkih sistema. Poenta je prije u tome da su u bitkama oko oblika budućih enerjetskih sistema na kocki mogućnosti demokracije.

Stopa opadanja izraz je iscrpljivanja važnijih naftnih regija poput Sjevernog mora i Sjeverne kosine u Aljaski te opadanja dotoka iz zemalja koje su nekoć bile među najvećim svjetskim proizvođačima, kao što su Indonezija i Meksiko. Ali ona također odražava i teškoće povećavanja proizvodnje u zemljama na koje je trebao otpadati velik dio budućeg rasta ponude konvencionalne nafte, posebice triju velikih proizvođača u Perzijskom zaljevu – Saudijske Arabije, Irana i Iraka.

Saudijska Arabija više nije "odlučujući proizvođač" s viškom nafte koju odmah može početi isporučivati. Tokom druge polovine proteklog decenija njen je izvoz opadao, a uskoro bi mogao još pasti. 2014. godine, kada Saudi Aramco očekuje dovršenje izgradnje Manife, zadnjeg među svojim poznatim velikim naftnim poljima (otkrivenog 1957., ali decenijama ostavljenog u naftalinu jer je njegova nafta niže kvalitete i teže ju je crpiti), ta kompanija ne očekuje dodatne zalihe kojima bi povećala proizvodnju te zemlje. 900.000 barela dnevno, koliko se očekuje od novog polja, samo će nadomjestiti opadanje proizvodnje sa starijih polja.²¹ Saudijska Arabija trenutno čak petinu svoje dnevne proizvodnje nafte koristi za pogon 27 tvornica za desalinizaciju koje su joj potrebne za proizvodnju domaće vode, i još gotovo isto toliko za ostalu domaću potrošnju. Ako vlada ne nađe način da uspori rast te upotrebe nafte, koja smanjuje udio raspoloživ za izvoz, izvoz Saudijske Arabije čeka brzo opadanje.²² (Brazil je 2007. otkrio najveće novo naftno polje pronađeno na zapadnoj hemisferi u više od posljednjih 30 godina, i moglo bi ispasti da ima sedme po veličini svjetske rezerve; ali zbog rastuće domaće potrošnje ta zemlja nikada neće postati izvoznicom.)²³ Iran se nalazi pred sličnim, pa i većim problemima: uz stope opadanja od 13 posto na šest super-krupnih polja na kojima se nalazi većina njegovih rezervi, uz rastuću domaću potrošnju te sankcije koje su mu nametnule Sjedinjene Države i Evropska Unija, koje sprečavaju korištenje razvijenih tehnologija ekstrakcije, pred naftnom proizvodnjom te zemlje nalazi se dugoročno opadanje.²⁴

Trebalo je da najveća 'nova Saudijska Arabija' bude Irak. U scenariju objavljenom 2012. u prognozi enerjetskog razvoja do 2035., Internacionalna agencija za energiju je predviđjela da će Irak tokom sljedećih dvaju decenija "davati daleko najveći doprinos globalnoj ponudi nafte".²⁵ Kada je iračko ministarstvo za naftu ponudilo međunarodne ugo-

¹⁹ Leonardo Maugeri, "Oil: The Next Revolution: The Unprecedented Upsurge of Oil Production capacity and What it Means for the World", Geopolitics of Energy Project, Belfer Center for Science and International Affairs, Kennedy School of Government, Harvard University, juni 2012., dostupno na <http://belfercenter.ksg.harvard.edu>; Steve Sorrell i Christophe McGlade, "Commentary: Maugeri's Decline Rate Assumptions", ODAC Newsletter, 6. 7. 2012., dostupno na <http://www.odac-info.org>; David Strahan, "Monbiot Peak Oil U-turn Based on Duff Maths", 30. 7. 2012., dostupno na <http://www.davidstrahan.com/blog>.

²⁰ Steve Sorrell, Jamie Speirs, Roger Bentley, Richard Miller, Erica Thompson, "Shaping the Global Oil Peak: A Review of the Evidence on Field Sizes, Reserve Growth, Decline Rates and Depletion Rates", *Energy* 37:1, 2012: 709–24.

²¹ Reuters, "Aramco: Manifa Field to Pump 500,000 bpd in H1 2013", 16. 10. 2012., na uk.reuters.com.

²² Mamdouh G. Salameh, "If Current Trends Continue, Saudi Arabia Could Become an Oil Importer by 2025", USAEE /IAEE Working Paper Series, dostupno na <http://ssrn.com/abstract=2187643>; usp. i model ExportLand Jeffreyja J. Browna, naftnog geologa koji piše za theoilrumb.com pod imenom Westexas.

²³ Mamdouh G. Salameh, "Brazil's Pre-Salt Oil Potential: The Hype and the Reality", USAEE Working Paper No. 2109947, 16. 7. 2012., dostupno na: <http://ssrn.com/abstract=2109947>.

²⁴ Oxford Analytica, "Iranian Oil Production Faces Long-term Decline", navedeno u UPI, "Iran's Oil Output Faces Long-term Decline", 28. 2. 2013., dostupno na www.upi.com.

²⁵ International Energy Agency, *World Energy Outlook 2012*, Executive Summary, 4.

vore za razvoj postoje ih naftnih polja na jugu, po evši od 2008., podrazumijevalo je rast proizvodnje s dva miliona barela dnevno na 12 miliona do 2017. Me utim, tvrtke koje sada rade u južnom Iraku otkrile su da je teško proizvesti više nafte iz polja ošte enih nastojanjima da se ekstrakciju optimalizira u vrijeme me unarodnih sankcija pod baasisti kim režimom. Tako er su otkrile kako je teško pove ati isporuke nafte iz zemlje koja je velikim dijelom okružena kopnom, s novim naftovodima, neodgovaraju im rezervoarima za spremanje zaliha te ograni enim manevarskim prostorom za utovar tankera. Vlada je svoj cilj proizvodnje do 2017. smanjila s 12 miliona na 9,5 miliona bpd. IEA ak i tu nižu brojku smatra optimisti nom. Ona kao realisti niju metu sugerira 6,1 milion bpd, ali ne prije 2020., uz porast na 8,3 miliona bpd do 2035. Nakon gotovo deset godina rata i obnove, ira ka je proizvodnja 2012. godine kona no premašila predratni, sankcijama ograni eni nivo od 2,5 miliona bpd i zatim dosegla tri miliona, prije nego što su se upele nove poteško e koje su prekinule rast.²⁶

Nakon što su s mješovitim uspjehom sudjelovale u natjecanju za prava proizvodnje u Iraku, glavne zapadne naftne kompanije uzdržale su se od daljnjeg sudjelovanja. Obeshrabrili su ih ugovori koji su im za proizvodnju nafte nudili samo naknadu po barelu, dok bi nafta ostala vlasništvo države, uz dogovoreni iznos naknade od najviše sedam dolara po barelu; obeshrabrile su ih i neo ekivane poteško e u pove avanju proizvodnje te konkurencija kineskih, ruskih i drugih tvrtki. ExxonMobil je 2011. riskirao diskvalifikaciju iz svih budu ih ugovora s Irakom jer se umjesto toga okrenuo sporazumu s regionalnom vladom ira kog Kurdistanu za razvoj polja u sjevernom Iraku. Vlada u Bagdadu, koja se još nadala sporazumu s regionalnom vladom o dijeljenju budu ih prihoda od nafte, te uz podršku Ministarstva vanjskih poslova SAD, tražila je od kompanija da ne sklapaju zasebne sporazume za sjeverna polja. Obavještavaju i Washington o poslu s Kurdistanom tek post factum, ExxonMobil je objasnio da nad bilo

kakvom obavezom uvažavanja ciljeva politike SAD u Iraku prevagu ima dužnost korporacije spram njenih dioni ara, iju vrijednost dionica mora održavati.

Nije me utim bilo jasno da naftna polja u sjevernom Iraku nude dioni arima išta bolje garancije dugoro nog rasta. Jedan izvještaj vlade SAD 2012. pokazao je da je "na ira kim sjevernim poljima output u padu, proizvodne zone se smanjuju, geologijske strukture propadaju, a tlak u izvorima sve je niži".²⁷ ak i prigušeni optimizam scenarija IEA po eo je djelovati ne-realisti no. Me unarodnoj je industriji nafte potrebno da svake tri godine otkrije novu Saudijsku Arabiju, ali najizgledniji kandidat, Irak, sada nudi dodatak tek jedne tre ine Saudijske Arabije, i to samo na rok od devet godina.

rizici i cijena nekonvencionalne proizvodnje

Obzirom na poteško e u pristupu nafti i osiguranju vrijednosti dionica u Iraku, glavna alternativa za najve e svjetske naftne kompanije jest razvoj nekonvencionalnih izvora, uklju uju i polja smještena daleko na moru i u regiji Arktika. Ali otkrivanje i proizvodnja nafte u enormnim dubinama s morskih platformi te na udaljenim i negostoljubivim mjestima predstavlja tehni ke poteško e, rastu e troškove i visoke rizike. U deceniju od 2001. do 2011. kapitalni troškovi naftne industrije porasli su više nego trostruko, ali pove ano trošenje nije stvorilo više nafte. U 2012. su glavne evropske naftne kompanije otkrile manje nafte od rezervi koje su iscrpile, postigavši omjer zamjene rezervi od samo 92 posto.²⁸

Kako vrijednost naftne tvrtke ovisi o njoj sposobnosti zamjenjivanja svojih rezervi, slijedile su dvije posljedice. Prvo, kompleksne se projekte

²⁶ Special Inspector General for Iraq Reconstruction, *Quarterly Report to Congress*, 2012, Q3, 81, dostupno na <http://www.sigir.mil>; IEA, "Iraq Energy Outlook", 11. 10. 2012.

²⁷ Special Inspector General for Iraq Reconstruction, *Quarterly Report to Congress*, 2012., Q3, 81.

²⁸ Sylvia Pfeifer and Guy Chazan, "More Buck, Less Bang", *Financial Times*, 12. 4. 2013.: 9.

dovršava sa zakašnjenjem i uz prekoračenje budžeta, tvrtke dugoročno nu produktivnost naftnih polja žrtvuju za kratkoročno korist umirivanja dioničara i kapitalnih partnera izvlačenjem prve nafte. "Poriv da se do prve nafte dođe i nemoguće brzom osakaćenju ovu industriju", kako kaže studija konzultantske tvrtke Independent Project Analysis. "To povišava cijenu za mnoge milijarde dolara [kapitalnih izdataka] godišnje, a proizvodnja dostignuta i snižava nakon što se dođe do prve nafte."²⁹ Dakle, dok proizvodnja energije pokušuje, sve veća ovisnost o kratkoročnom kapitalu pogoršava dugoročne probleme ponude energije.

Drugo, izgleda da pritisak u korist profita kratkoročnih investitora i poteškoće proizvodnje tjeraju tvrtke da preuzimaju pretjerane rizike, što dovodi do zatajavanja opreme, gubitaka života i porasta štete po okoliš. Izazovi dubokog podmorskog bušenja doveli su do katastrofe Deepwater Horizon, prodora nafte ispred obale Louisiane 2010. koji je ubio jedanaest radnika na bušotini kojom je upravljao BP i koji je bilo tako teško zaustaviti da se tokom tri mjeseca, prije zaustavljanja istjecanja, u Meksiku zaljev izlilo čak pet miliona barela nafte. BP je prihvatio da plati 7,8 milijardi dolara procijenjenih kao iznos nagodbe u građanskim tužbama te 4,5 milijardi dolara da podmiri državne tužbe; to su najveće i novane kazne koje je neka korporacija ikada morala platiti.

Bušenje na Arktiku pokazalo se još tegobnijim i opasnijim. Shell Oil je 2012., nakon niza nesreća, zatajenja opreme i pravnih izazova uvezeći okolišem bio prisiljen prekinuti bušenje ispred sjeverne obale Aljaske; izazovi su bili izvanrednih rizika djelovanja po jakim olujama, na moru i na kanom ledenim santama, s dugim razdobljima mraka i ekstremne hladnoće u toj regiji. Kompanija je utrošila pet milijardi dolara na traženje nafte a da nije dovršila ni jednu jedinu bušotinu.³⁰ Slijede i Shellovu odluku, i druge krupne kompanije koje su imale planove za bušenje u arktičkim vodama, uključujući Statoil i ConocoPhillips, prekinule su operacije.

Većina glavnih globalnih kompanija također je ulagala u kanadski katranski pijesak. Površinski kopovi bitumenom natopljenog tla Alberta skup je ali tehnološki direktniji naftin da se dođe do novih izvora ugljika, u obliku koji

se može pretvoriti u sintetičku naftu. Ostavimo li na trenutak po strani povećanje ugljičnih emisija iz površinskih kopova i obrade bitumena te štete po okoliš zbog buldožerskog prekopavanja hiljada jutara borealnih šuma i treseta te izlivanja zagađene riječne vode korištene za odvajanje katrana od pijeska. Nakon svega toga, pred naftnim kompanijama je problem prebacivanja bitumena, razrijeđenog da bi mogao protjecati naftovodom, do rafinerija u Teksasu, koje su opremljene za obradu teške nafte. Razrijeđeni bitumen djeluje korozivnije nego sirova nafta, i s njim se povezuje stope grešaka na naftovodu koje su četiri puta više od prosjeka SAD.³¹

U martu 2013. razrijeđeni bitumen iz katranskog pijeska koji je ExxonMobil prebacivao iz Alberta u Teksas probio je stari, 25 inča široki naftovod blizu Little Rocka u Arkansasu. No taj je izljev bio malen u usporedbi s izljevom razrijeđenog bitumena 2010., kada je naftovod u vlasništvu Enbridgea, kanadskog operatora najveće mreže naftovoda na svijetu, pukao i izlio naftu iz katranskog pijeska u rijeku Kalamazoo u Michiganu. Operateri su pretpostavili da je problem bio naprosto u zračnom mjehuru u naftovodu te su pustili da pumpe rade još satima nakon alarma. Nakon tri godine, troškovi kontinuiranog čišćenja dosegli su gotovo milijardu dolara.³²

Uz sve manju raspoloživost konvencionalne nafte te rizike i troškove razvoja nekonvencionalnih izvora, najveće naftne kompanije čeka tegobna budućnost. Međutim, jedan pozitivan aspekt proizvodnog platoa kratkoročno maskira njihove teškoće. Manjak nove ponude konvencionalne nafte, zajedno s visokim marginalnim troškom proizvodnje nekonvencionalne nafte te logističkim problemima preusmjerenja naftovoda te preuređivanja rafinerija kako bi ih se prilagodilo promjenama izvora i vrsta nafte, pridonijeli su pokretanju velikog porasta cijene nafte. Nakon triju decenija u kojima se kretala između 20 i 25 dolara po barelu, cijena nafte 2005. udvostručila na 50 dolara, kada je stopa proizvodnje dosegla plato, a do 2008. se ponovo udvostručila, na više od 100 dolara.³³ Iznenada uvećani prihodi pomogli su financiranju rastućih troškova

²⁹ Dokazni materijal je pod istragom National Academies. Usp. <http://www8.nationalacademies.org/cp/projectview.aspx?key=49461>.

³² Jennifer Bowman, "Enbridge: Oil Spill Cleanup Costs Nearing 1 Billion", battlecreekenquirer.com, 21. 3. 2013., dostupno na <http://www.battlecreekenquirer.com>.

³³ Izvor: www.eia.gov.

²⁹ Citirano u ibid.

³⁰ Citirano u ibid.

istraživanja, ali mnogi su ih u krupnijim naftnim kompanijama tako er upotrebili da pokupuju vlastite dionice. Ponovna kupovina poduprla je cijene dionica, smanjivši pritisak na vrijednost dionica nastao uslijed poteškoća u razvijanju novih velikih izvora nafte.

U etverostru enje cijena nafte pridonijelo je izbijanju globalne propasti banaka 2008., najvećem financijskom slomu od Velike depresije. Propast velikih banaka i osiguravajućih kompanija, slom cijena na tržištu dionica te pucanje financijskog mjehura zbog derivata vezanih uz kredite za kućne kredite može se povezati ne samo s neposrednim pitanjem cijena nafte nego i s dužom prijetnjom ugljičnom demokracije.

neodrživa otkrivanja od budućnosti na ugljični pogon

Energetski bum nakon 2009. za koji se činilo da izvlači Sjedinjene Države iz financijskog sloma i globalne recesije koju su izazvali ekscenzi špekulativnog kapitala nije protuotrov tom svijetu ekscensa i špekulacije. Tvrdnju da revolucija škriljaca predstavlja put ka "potencijalnoj reindustrijalizaciji SAD" objavio je u *Wall Street Journalu* analitičar globalnog istraživanja roba u Citigroup. Iste one banke i novine koje su pomagale organizirati sistem ekspanzije rasta i potrošačkog dugog i na njemu izgrađenih precijenjenih derivata te izvlaćiti profit iz njega, sada su stvarale neodrživa otkrivanja od budućnosti na ugljični pogon. Izgleda da nije bilo mnogo ljudi koji su primijetili kako opadanje uvoza nafte u SAD, koje je označilo novo doba energetske neovisnosti, u značajnoj mjeri nije posljedica povećanja proizvodnje nafte nego smanjivanja potražnje za benzinom, jer su udvostručili broj nezaposlenih i druge ekonomske tegobe prisilile ljude da na ulazima za smanjivanje razdaljina koje prevažuju voze i.

Dok se s opasnom sporošću krećemo prema većem korištenju obnovljivih izvora energije koji ne iziskuju izgaranje ugljika i njegovu daljnju akumulaciju u atmosferi, ponekad se uzima da će post-ugljični svijet neizbježno biti demokratskiji. Uvjerljivije, tvrdi se da evropski model distribuirane i umrežene proizvodnje energije, zasnovan na preobrazbi

svakog kućanstva i poslovnog subjekta u proizvođača vlastite energije i generatora malenih viškova, ima veći demokratski potencijal od planova SAD za stvaranje obnovljive energije u razmjerama poduzeća za javne usluge, koja se distribuira putem konvencionalne mreže dalekovoda. Kao model političkih koristi lokaliziranog, distribuiranog i pametno umreženog plana nudi se demokratski potencijal interneta.³⁴ Pouka iz *Ugljične demokracije* jest da se demokratske mogućnosti ne može predviđati izravno iz oblikovanja društveno-tehničkih sistema – kako pokazuje i sam Internet, sa svojim kapacitetom za otvorenu komunikaciju koji uvijek ugrožavaju monopolističke komercijalne moći najkrupnijih softverskih, kompjuterskih i internetskih poduzeća. Poenta je prije u tome da su u bitkama oko oblika budućih energetske sistema na kocki mogućnosti demokracije.

Postoji, međutim, pozamašna kampanja koju treba poduzeti prije nego što dosegne post-ugljični svijet, osobito u Sjedinjenim Državama. Šira je pouka iz *Ugljične demokracije* da takve demokratske borbe ne ovise o budućim planovima nego o tome da se u postojećim društveno-tehničkim sistemima otkrije njihove osjetljive točke. Ovaj post scriptum pratio je osebnju osjetljivost naftnih kompanija koje ovise o tokovima kapitalnih investicija što se moraju povećavati isto tako brzo kao i troškovi proizvodnje nafte. Ipak, ti rastući troškovi odraz su svijeta u kojem je jeftina, konvencionalna nafta sve rjeđa i rjeđa, a tehnički troškovi te cijena po okoliš što ih donosi proizvodnja nekonvencionalne nafte eskaliraju. Ti rizici i troškovi raskrivaju svijet koji je u raskoraku s optimističnim scenarijima o kojima ovisi ubrzani priljev kapitala. U međuvremenu, kapital koji je odavno počeo gubiti interes za organiziranje proizvodnog rada velikih razmjera (pa time i za osjetljivost u odnosu na nj) pokušao je ići lakšim putem organiziranja životâ oko stvaranja i otplaćivanja dugova. Problemi naftnog vrhunca pospješili su slom dugovnog stroja. Nedavni nagli energetski rast u SAD nudi samo privremeno i podjednako osjetljivo skretanje.

s engleskoga preveo
Srđan Dvornik

³⁴ Jeremy Rifkin, *The Third Industrial Revolution: How Lateral Power is Transforming Energy, the Economy, and the World*, Palgrave Macmillan, New York 2011.

ambivalencije zelene revolucije

između ekologizacije privrede i financijalizacije prirode

Vedran Horvat*

Posljednjih nekoliko godina, koncept Green New Deala uživa široko rasprostranjenu popularnost. U uvjetima tvrdokorne ekonomske krize, mnogi u "zelenoj revoluciji" vide priliku za pokretanje novog ciklusa kapitalisti kog rasta i ekspanzije. Drugi, bliži njegovim izvornim intencijama, koncept mobiliziraju kao polazište kritike ideologije rasta, ali i šire problematike društvenih nejednakosti

Dojam da ekologija i rast stoje jedno drugome na putu nipošto nije nov. Međutim množe se glasovi onih koji tvrde da je taj sukob stvar prošlosti; da je prirodu putem raspoloživih tehnologija već danas moguće uposliti da bez napora radi u korist privrednog rasta, a da se pritom značajno smanji ili čak nestane pritisak ekonomskih i proizvodnih aktivnosti na ekosustave koji su dosad vodili zagađenju, degradaciji životnih uvjeta i pustošenju prirodnih resursa. Takav obrat danas je navodno nadohvat ruke. Danas, kada Zemlja sa 7 milijardi stanovnika željnih boljeg standarda stoji na rubu svojih mogućnosti, kada je i najokorjelijim izrabljiva ima prirode jasno da je kucnuo njihov zadnji dah, stojimo, tvrde sve brojniji, na prijelomnoj točki na kojoj je rast moguće zamisljati u suradnji s prirodom, umjesto protiv nje, kao što je dosad bilo slučaj. Dostupna tehnologija u području korištenja obnovljivih izvora energije, recikliranja i efikasnosti u korištenju resursa već danas ide korak dalje od političke imaginacije i govori u prilog zelenoj revoluciji koja se, eto, već događa ispred naših očiju. Javne rasprave u društvima koja žele izgraditi otpornost (resilience) spram evidentnih promjena u okolišu markirane su ipak i dalje snažnim polaritetima, od Sjevera do Juga, od "ekologizacije privrede" do "financijalizacije prirode" i zahtijevaju tektonske pomake u postojećim konjunkturama globalnog "establišmenta". Takav paradigmatički pomak, kako na razini ideja i konceptata tako i aktera, urgentno zahtijeva temeljito redefiniranje pojmova rasta, vlasništva, prosperiteta, bogatstva i gotovo uvijek ultimativno odvajanje "realne" privrede od "sapunastog" financijskog sustava kao protagonista ekonomskog konstitucionalizma.

Nimalo neokativano, kao slon u sobi, pomalja se i pitanje redistribucije – ako je rast moguće zamisliti i ostvariti u suradnji s prirodom, hoće li to značiti i više jednakosti; tko je pozicioniran na vrhu hranidbenog lanca bioekonomije; izvlače li korist, kao i dosad, pojedinci i korporacije ili pak društvo u cjelini, na principima egalitarizma i solidarnosti? Je li, uostalom, neki novi model eko-nomije potreban kao baza novom konceptu rasta – umjereniji, inteligentniji, sporiji, izdržljiviji?¹ I radi li se na koncu možda ipak tek o novom formatu, tzv. eko-kapitalizmu²; u kojoj mjeri politički shvaćena ekološka transformacija ekonomije i društva zahtijeva i podrazumijeva odbacivanje ekonomskog konstitucionalizma kao okosnice kapitalističkog sustava utemeljenog na bezgraničnom rastu? U tom tonu i s tom namjerom pokušat ćemo kroz idućih nekoliko redaka otvoriti neka od najspornijih pitanja, s namjerom da što manje ulazimo u raspravu koliko jako moramo stisnuti kočnicu i želimo li zaustaviti rast. Taj tip moralno opravdanih, ali operativno neprovedivih puritanskih opaski ostavimo zasad po strani.

* voditelj je zagrebačkog ureda Heinrich Böll Stiftung. Ovaj je članak objavljen i u hrvatskom izdanju *Monde diplomatique*.

¹ "How fast should the wheel turn?", *Green European Journal*, vol 3, 2012.

² Ralf Fücks, *Intelligent Wachsen*, Die Grüne Revolution, 2013.

Premisa ove rasprave, neki je sigurno reći i pogrešna, bitno je da je rast neminovan i neizbježan, da se on u trenutnim globalnim uvjetima sigurno dogoditi te da je ovo trenutak u kojem možemo odlučiti hoće li ga se definirati kao "rast s prirodom" ili "rast protiv prirode", kao rast koji generira jednakost ili onaj koji stvara nove, dublje i oštrije nejednakosti.

“v sodelovanjo z naravno”

U ovom trenutku, u globalnoj je raspravi umjetno stvoren znak jednakosti, ili barem sličnosti, između koncepta ekologizacije privrede i financijalizacije prirode. U stvarnosti, između njih postoji snažna napetost; namjeru da se proizvodne i industrijske aktivnosti kalibriraju kao manje štetne za ekosustav nipošto nije moguće izjednatiti s predatorskim zahvatima financijskog sustava da komodificira prirodne resurse i javna dobra. Suštinsku ekologizaciju privrede utoliko nije moguće izjednatiti s atributima "zelene ekonomije" kojima se posljednjih godina razmahuju i krite Europska komisija, Svjetska banka ili mnogobrojne multinacionalne korporacije, koje taj koncept koriste kao paravan za direktnu ili posredovanu privatizaciju prirodnih resursa. Evidentno je da između ova dva procesa postoji izvjesna i nipošto slučajna povezanost (primarno kroz nezdravu vezu između ekonomije i financijskog sustava), no ipak se radi o paralelnim tokovima s različitim motivacijom, legitimacijom, pa i interesima. U prvom slučaju, radi se prvenstveno o namjeri da se putem tehnoloških inovacija smanji pritisak na okoliš, smanji onečišćenje i degradaciju te da se obnovljivu energiju u većem obimu uključiti u ekonomske i proizvodne aktivnosti, ali i da je se u inih dostupnijom svakom direktnom korisniku/grahantu. Dubinskom ekologizacijom procesa proizvodnje električne energije (primjer uspješnih energetske kooperative) smanjuju se transakcijski troškovi i posredovanje velikih kompanija i njihov profit, a uz to cijeli proces ima neekvivalentni emancipacijski potencijal otkapanja od globalnog sustava (*off the grid*). Sama ekologizacija privrede logičan je i inteligentan iskorak u smjeru smanjivanja pritiska na okoliš, stvaranja boljih radnih uvjeta te korištenja raspoložive energije bez štetnih efekata i daljnje eksploatacije resursa; a povrh svega obećava i emancipaciju grahana od velikih sustava proizvodnje i opskrbe. S druge strane, paralelno s višestrukom krizom i kao neizostavna komponenta programa oštrih mjera štednje, javljaju se opetovani pritisci globalnog financijskog sustava na vodne resurse, zemlju i šume, s ciljem apsolutne komodifikacije i monetizacije ekosustava. Protagonisti ovog procesa za svaki pedljaž zemlje, litru vode ili kubik atmosfere žele uspostaviti globalno priznat i vidljiv financijski ekvivalent i takav se ishod ni u kojem slučaju ne može povezati s političnim namjerama

ekologizacije privrede.

Radi li se tu o zabuni, o dijalektici između dobre namjere (ekologizacije) i neželjenog ishoda (financijalizacije) ili tek o naličjima one iste duboke ekološke krize globalnog kapitalističkog sustava, ovdje je sporedno. U prvom planu je činjenica da ograničenost resursa i sve tješnja utakmica oko njih određuju razvojnu okosnicu za sve uključene, a posljedično imaju neizbrisiv efekt i na društvene nejednakosti i njihovo barem srednjoročno definiranje.

«zeleni» trojanski konj

Da bismo razjasnili moguću zabunu, pokušajmo pružiti jedno moguće objašnjenje kontrasta koji rodno mjesto ima u intrinzično benevolentnoj namjeri smanjivanja po okoliš i prirodu štetnih utjecaja proizvodnih i ekonomskih aktivnosti. Ekološki je pokret posljednjih nekoliko desetljeća insistirao da ekonomske aktivnosti više računa vode o ekološkom otisku koji ostavljaju u ekosistemima, a te ekonomske aktivnosti ih – usredotočene na maksimizaciju profita – ugrožavaju, iscrpljuju ili narušavaju. Središnji je zahtjev tih težnji bio da se u ukupnu financijsku bilancu kod infrastrukturnih, industrijskih i proizvodnih zahvata uključiti i eksternalije (utjecaj na okoliš, zdravlje ljudi), dakle da se utjecaj tih aktivnosti na ekosustav shvati daleko ekstenzivnije. Pored toga, zahtjev je sadržavao i niz komponenti koje su ekonomsku aktivnost trebale učiniti prihvatljivijom, održivijom, odgovornijom i u svakom slučaju manje štetnom za cjelokupni ekosistem (čiji je dio, podsjetimo, i sam čovjek). (Oдавде posljedično kreće i inflacija narativa o društveno odgovornom poslovanju i drugim oblicima 'green wash' kojim razvijene kompanije dokazuju sebi i svijetu koliko ulažu u zaštitu okoliša i koliko to primjenjuju u svakodnevnoj praksi.) Dakako, usvajanje ovih zahtjeva debelo je naplaćeno – i rezultat toga je ova zabuna. Pirova pobjeda koju su tek nakratko mogli proglasiti ekolozi zbog toga što su ekonomski subjekti prihvatili problematiku "eksternalija" ubrzo se pokazala kao zamka, budući da je s njom na stražnja vrata ušao i proces naplate, monetizacije i financijalizacije prirode. Zagađene rijeke i karbonske emisije istog trena su izjednačene s vlastitim i arbitrarno mjerenim financijskim ekvivalentom. Za razliku od prethodnih stoljeća, na nišanu novih strateških investicija nisu samo aktivnosti ekstraktivnih industrija u dalekim zemljama Juga. Ovaj put, jer stisak krize ojačao je i na Starom kontinentu, nisu u pitanju samo sirovine, nego i voda, šume, poljoprivredne površine – ukratko, sama osnova čovjekova materijalnog postojanja na kojem se preko noći kao arbitar pojavljuje – tržište. Ono se tako, kao trojanski konj, na stražnja vrata i s navodnim legitimitetom ekoloških zahtjeva, ušuljalo u sferu prirode, s jasnom namjerom da na (preostale) prirodne resurse stavi cijenu, neovisno o tome radi li se o trgovanju atmosferom (emisijama CO₂), o privatizaciji ili koncesijama na izvore vode, koncesijama na šume ili okrupnjavanju poljoprivrednih zemljišta. Država je, sve slabija, poroznija i korumpiranija, još jednom pokazala da će servisirati interese kapitala i stvoriti za njega stimulative zakonske okvire, gdje i kada god on to poželi³. Ostaje ipak pitanje do koje mjere sama priroda uopće može biti podložna tržištu i ne radi li se tu o uspostavi krajnje problematičnog hijerarhijskog odnosa? U kojem trenutku ulazimo u zonu ireverzibilnosti i gdje su osiguravajući mehanizmi, gdje je alarm kada tržište počine zamjenjivati odnose u prirodi?

³ Ugo Mattei i Laura Nader, *Plunder: when the Rule of Law is Illegal*, 2008.

Vratimo se namjeri ovog teksta da pokuša dati grube konture nekog trećeg pravca koji bi se konstituirao izvan lažnog izbora i umjetne podjele između ekologizacije privrede i financijalizacije prirode u koji se zaplela i tzv. *degrowth* rasprava⁴. Ukratko, bilo bi potrebno otkriti formulu koja se bazira na uspostavi rasta u suradnji s prirodom 1) kroz usavršene i dostupne tehnološke mogućnosti smanjenja ekološkog otiska i korištenja obnovljivih izvora energije; 2) kroz institucionalne inovacije koje bi omogućile avale zajedničko upravljanje prirodnim resursima i javnim dobrima; 3) kroz sustavne mjere smanjivanja nejednakosti putem obrazovnih programa i prekvalifikacije radnih mjesta. Evidentna su i mjesta otpora ostvarenju ovih ciljeva; uloga tržišta kao regulatora pristupa tehnologijama, uloga vlasništva u odnosu na prirodne resurse i naravno – redistribucija kao implicitni imperativ u projektu ekološke transformacije društva.

Iluzorno je (i uvijek je bilo) očekivati da će jednim potezom uvođenja novih tehnologija upravljanja čistom i zelenom energijom doći do brzog smanjenja društvenih nejednakosti, što bi svakako trebalo biti neizostavni dijelom nekog novog društvenog ugovora. No učinci su ponegdje ipak jasno vidljivi i dalekosežni, disproporcionalno očekivanjima koja su moguće dosege takvih "tehnokratskih postupaka" unaprijed proglasila irelevantnima.

tko je oteo Green New Deal?

Namjera tzv. Green New Deal⁵, supstrata ekologizacije privrede, inicijalno osmišljenog kao koherentan skup programa i mjera kojima bi se putem ekološke modernizacije i primjene zelenih tehnologija privrede pogođenih zemalja izvuklo iz krize, bila je, među ostalim, da pokrene promjene na spomenute tri neuralgične točke sustava. Echo narativa o spasonosnom

novom društvenom ugovoru⁶ čuje se još od praska supermehura s Wall Streeta 2008. godine. Prva spominjanja "zeleno ekonomije"⁷ i novih radnih mjesta koja će stvoriti nisu nailazila na mnogo protivnika, podrazumijevajući da je ulaganje u zaštitu okoliša i klime konačno postala i poslovna prilika koja će funkcionirati kao *win-win* situacija, a respektabilni financijski tokovi biti preusmjereni u projekte i tehnologije koji će proizvoditi daleko manji pritisak na ekosustave. Milijuni novih radnih mjesta doista su stvoreni, nove tehnologije su pokrenute, ali mnoge su se nejednakosti održale ili čak učvrstile. Možda i preuranjeno, stekao se dojam da *Green New Deal* nije učinio ništa ili vrlo malo toga izravnog na planu redistributivne agende, dajući za pravo svima onima koji ga nazivaju preambulom ekokapitalizma. Za neke se stoga opravdanim čini zaključak da se *Green New Deal*, barem u svom početnom plitkom pojavnom obliku, pokazao kao samo još jedan virtuozni potez, kao tzv. Madonnina krivulja globalnog ekonomskog konstitucionalizma, koja je od koncepta novog društvenog ugovora ostavila samo zvučne riječi i tehnološku inovaciju, a da nije donijela najavljivanu promjenu, u smjeru veće pravednosti i održivosti. Moguće preoblikovanje, reorganizacija uvjeta života i preslagivanje koje bi dovelo do više jednakosti, a koje bi se očekivalo u tom tipu novog društvenog ugovora, provođenjem tih mjera nije ostvareno, iako zagovornici ekološke transformacije tvrde da je i taj proces započeo.

Ipak, iluzorno je (i uvijek je bilo) očekivati da će jednim potezom uvođenja novih tehnologija upravljanja čistom i zelenom energijom doći do brzog smanjenja društvenih nejednakosti, što bi svakako trebalo biti neizostavni dijelom nekog novog društvenog ugovora. No učinci su ponegdje ipak jasno vidljivi i dalekosežni, disproporcionalno očekivanjima koja su moguće dosege takvih "tehnokratskih postupaka" unaprijed proglasila irelevantnima.⁸ Manje štete za okoliš, daleko veće sudjelovanje građana, uštede, vlasništvo nad tokovima proizvodnje energije i upravljanje otpadom, manje siromaštvo, to su ipak načini kojima su se građani emancipirali i od države i od tržišta, a taj proces, u mjeri u kojoj je nepovratan, zaista jest i revolucionaran. Možda je promjenu od početka bilo potrebno misliti drugačije: novi društveni ugovor kao moguć rezultat *Green New Deal*, a ne kao njegovu početnu pretpostavku. U svojoj suštini, *Green New Deal* u etapama svoje primjene zaista mijenja odnos čovjeka prema resursima, zahtijeva odgovoran odnos utemeljen na korištenju prirode na umjeren, održiv i solidaran način. Utoliko ta promjena nije svediva na puko pitanje životnog stila, već sadrži transformativnu snagu koja pitanje raspolaganja resursima stavlja u središte društvenih odnosa i svih socijalnih nejednakosti. Načelno govoreći, iako je sam po sebi, po svojem sadržaju i formatima primjene, krajnje heterogen, koncept *Green New Deal* kao projekt ekološke modernizacije s direktnim ekonomskim i socijalnim koristima, po svojim se potencijalnim konsekvencijama pokazuje daleko više kao revolucionaran nego tek reformistički. Dosljedno provođen pogadao bi središnje pitanje resursa i upravljanja resursima, kao karike koja za sobom povlači i pitanje odgovornosti za stvaranje i održavanje (ne)jednakosti u društvu.

rast – po ijoj mjeri?

Jasno je, naravno, da se globalni ekonomski konstitucionalizam različitim sredstvima pokušati nastaviti s komodifikacijom prirodnih resursa. Osim Hrvatske, u prvom su planu zemlje u našem neposrednom susjedstvu, one evropskog juga i Balkana, zbog pogođenosti krizom i mogući nastoi uvjetovanja (tj. pripremanja nove regulacije). O uspješnosti obuhvatne ekološke transformacije započete idejom o "Green New Dealu" ovisi i uvelike i pogled na budućnost modela rasta; koliko on bude neuspješan u svojoj revolucionarnoj dimenziji sveobuhvatne temeljite promjene, toliko će više prostora ostaviti predatorskim pozicijama za preostali prirodni resursima. U slučaju uspjeha, sve veći broj građana uvidjet će da je drugačiji, saveznički odnos prema rastu i prema prirodi okosnica kolikotoliko normalne budućnosti. Ipak, pitanje rasta s prirodom i rasta protiv prirode već sada se ispoljava kao demarkacijska linija na nivou planeta; kao linija podjele i mjesto gdje može izroniti novi zid koji će ograničiti i lokalizirati i inke zelene revolucije. Tko će si moći priuštiti koncept "rasta s prirodom" i koliko će solidarnosti pritom razvijene zemlje pokazati u dijeljenju tehnologija, ostaje tek da se vidi. Solidarnost povezana s održivim opstankom planeta i pomakom u novi razvojni modus operandi na velikom je ispitju.

U takvom kontekstu i u tom redu veli ina, o našoj situaciji gotovo je bespredmetno razgovarati. Na kvalitativnoj razini, Hrvatska dosad, ni u

⁶ *Der Grüne Neue Gesellschaftsvertrag*, Bundestagswahlprogramm 2009.

⁷ *Critique of the Green Economy*, vol 22, HBS, 2012.

⁸ www.energytransition.de

⁴ Ibid.

⁵ Ralf Fuchs, *Intelligent Wachsen, Die Grüne Revolution*, 2013.

socializmu a ni u doba divljeg kapitalizma, nije posebno i strateški birala put rasta u suradnji s prirodom. Na sreću, ekološki otisak i ekonomske aktivnosti, pored nekih iznimaka, nisu ostavili dramatičan trag u prirodi i okolišu.⁹ To ostavlja puno prostora sadašnjim vlastodržcima da ostvare svoju povijesnu priliku i odustanu od koncepta rasta u suradnji s prirodom. Kroni ni nedostatak političke imaginacije u svrhu pokretanja domaće privrede u visokoj je sinergiji s normativnim stampedom koji se priprema u svrhu liberalizacije tržišta i prikrivene privatizacije prirodnih resursa. Otvorenost, čak i lukrativnost spram strateških investicija i spremnost da se za njih pripreme prikladni pravni okviri govore u prilog tome da se Hrvatska još jednom svrstava na stranu protivnika razvoja u suradnji s Prirodom. Evidentne prednosti¹⁰ koje su otvorene kroz korištenje obnovljivih izvora energije i programe recikliranja i efikasnosti, sudeći prema nikakvoj ili tek dekorativnoj pažnji privrednika, o čemu se sebi nose preveliki emancipacijski potencijali, pa ih domaće i promisljeni uspostavljeni vepriljava i doživljava kao revolucionarne.

priroda kao poprište politike

Odnos spram prirode i resursa kao osnove za rast danas se pokazuje kao sjecište zahtjeva protagonista ekološke pravde, ali i onih koji zahtijevaju više jednakosti i potpunu zamjenu sadašnjeg ekonomskog sustava, koji počinje na suradnji države i instituta privatnog vlasništva.

Utoliko se poimanje naturalizma kao tzv. reakcionarnog faktora svakako podvrgava novoj vrsti revizije, gdje priroda kao rezervoar resursa i materijalna baza za razvoj (i rast?) zahtijeva daleko proširenije shvaćanje te (p)ostaje i poprište sukobljavanja različitih interesa i njihovih protagonista, pa time i poprište borbi za očuvanje stečenih položaja - poprište politike. Kao sfera kompletno izložena novom preslagivanju težišta i vrijednosti prema postulatima ekonomskog konstitucionalizma, priroda s velikim "P" susreće se sa sve bezobraznijim posezanjem tržišta i uskopljenom državom, spremnom da legislativnim stampedom pripremi

zakonske akte koji bi pogodovali potpunoj monetizaciji prirodnih dobara.

Unutar takve konjunkturalne, a protiv ostvarenja ovakvih scenarija, formirao se posljednjih nekoliko desetljeća u evropskoj politici skup aktera koji svoj politički angažman formuliraju kroz zastupanje Prirode, kroz ekološku politiku. Kako je Jürgen Trittin, danas vodeći njemački zeleni političar, prije nekoliko godina objasnio, "ekološku politiku ne treba ograničavati na ideološki motiviranu politiku životnog stila; ona danas spada u politiku zajedno s politikom proizvodnje, ekonomije, materijalnih tokova energije, sirovina i resursa. Svjetski sistem materijalne razmjene izmeću ljudi, tj. između ljudi i okoliša, treba urediti tako da se srednjoročno ne uruši. Kao opravdanje ekološke politike dovoljan je materijalistički vokabular resursa, hrane, sposobnosti za život, zdravlja i blagostanja. Radi se o tvrdim materijalnim interesima i o tome kako uravnotežiti njihove efekte. Ekološka politika stoga se danas podudara s izvornim zahtjevom ljevice za globalnu materijalnu pravdu."¹¹

O čemu, politički odgovori na višestruku krizu zahtijevaju zgušnjavanje rješenja – pitanja upravljanja resursima neodvojiva su od pitanja vlasništva nad resursima, pitanja vlasništva nad resursima usko su povezana s pitanjem rada i proizvodnje, a potonja pak s fundamentalnim izazovima dužničke krize. Takva rješenja ne samo da se kristaliziraju nasuprot namjerama ekonomskog konstitucionalizma, ona također zahtijevaju novi tip konstelacije, nove saveze na okosnici između u odnosa prema radu, resursima i ekosistemu te novi model povezivanja, politički pomak ususret kolektivnom otkopavanju od trenutnog na ina korištenja resursa. Evidentno je da se na prilikama tih veza mogu stvoriti nove točke otpora financijalizaciji prirode, ali i daljnjoj degradaciji ljudskog životnog vremena i rada. Završimo stoga s pozivom Uga Matteia da se i pravni okvir za novi sustav etablira po uzoru na ekosustav te interes zajednice stavi u centar, kako bi se zaustavilo naizgled nezaustavljivi trend otvorene pljačke, korporativizacije i oduzimanja zajedničkih dobara.¹²

⁹ *We Need to Change – Mapping Croatia's potential for Sustainable Development*, HBS, 2012.

¹⁰ Igor Matutinović, "De-growth: can Croatia afford less work and less consumption?" *Green European Journal*, vol 3.

¹¹ Jürgen Trittin, "Ekološki materijalizam. Kako priroda postaje politička". *agenda* 3/2010., www.ba.boell.org.

¹² Ugo Mattei, "First Thoughts on the Phenomenology of the Commons", u: *The Wealth of the Commons. The world beyond Market and State*, 2012.

